

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2021 metai

1

LI

Vilnius 2021

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2021

1

Vilnius 2021

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2021

1

Vilnius 2021

Žurnalo leidybą finansavo
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ
Projekto finansavimo sutartis Nr. S-LIP-19-10

Redakcinė kolegija / Editorial Board / Redaktion:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva /
Vytautas Magnus University, Lithuania

Krzysztof BUCHOWSKI
Baltosgos universitetas, Lenkija /
University of Białystok, Poland

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Tomasz KEMPA
Mikalojaus Koperniko universitetas Torunėje, Lenkija /
Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vėjas G. LIULEVIČIUS
Tenesio universitetas Noksvilyje, JAV /
University of Tennessee, Knoxville, USA

Bernadetta MANYŚ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas / Deputy Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva /
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

Mathias NIENDORF
Greifswaldo universitetas, Vokietija /
University of Greifswald, Germany

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas, Lietuva /
Vilnius University, Lithuania

Sergej POLECHOV / Сергей В. ПОЛЕХОВ / Sergey POLEKHOV
Rusijos nacionalinės ekonomikos ir valstybinės tarnybos akademija,
Rusija / The Russian Presidential Academy of National Economy
and Public Administration (RANEPa), Russia

Jolita SARCEVIČIENĖ (atsakingoji sekretorė / Executive Secretary)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas / Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas, JAV /
Millersville University, USA

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge, Vokietija /
Nordost Institut in Lüneburg, Germany

Theodore R. WEEKS
Pietų Ilinojaus universitetas Karbondeilyje, JAV /
Southern Illinois University, Carbondale, Ill., USA

Andrzej ZAKRZEWSKI
Varšuvos universitetas, Lenkija /
University of Warsaw, Poland

Registruota duomenų bazė:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.

EBSCO Publishing. Lituanistika

Recenzuojamas mokslo žurnalas, leidžiamas nuo 1971 m. Per metus išeina 1 tomas (2 numeriai).

Elektroninę straipsnių versiją pdf formatu galima rasti internetinėje svetainėje:

<https://www.istorija.lt/leidiniai/mokslo-zurnalai-ir-testiniai-leidiniai/lietuvos-istorijos-metrastis/672>

ISSN 0202-3342
e-ISSN 2538-6549

© Lietuvos istorijos institutas, 2021
© Straipsnių autoriai, 2021

MANTAS ŠIKŠNIANAS

Lietuvos istorijos institutas

DĖMĖTOSIOS ŠILTINĖS EPIDEMIJA LIETUVOJE ANTROJO PASAULINIO KARO METAIS (1941–1944 M.)

ANOTACIJA. Straipsnyje analizuojami dėmėtosis šiltinės atvejai Lietuvoje 1941–1944 m., aptariama ligos plitimo eiga, susirgusiųjų skaičius, vokiečių bei lietuvių pareigūnų taikytos prevencinės priemonės bei jų efektyvumas. Nustatyta, jog dėmėtosis šiltinės epidemija vokiečių okupacijos metais Lietuvoje plito dviem etapais. Iš pradžių ligą platino sovietų karo belaisviai, vėliau – iš Sovietų Sąjungos evakuoti civiliai. Didžiausias atvejų skaičius buvo tose Lietuvos dalyse, kur iki Antrojo pasaulinio karo susirgimų taip pat registruota daugiausia.

RAKTINIAI ŽODŽIAI: dėmėtoji šiltinė, epidemija, karo belaisviai, evakuoti civiliai, sanitarija, prevencija.

ANNOTATION. The article dwells on cases of typhus in Lithuania in 1941–1944, offers an analysis of the spread of the disease, the number of cases, and the preventive measures applied by German and Lithuanian officials. It was established that during the German occupation, typhus spread in Lithuania in two ways. The disease was first spread by Soviet prisoners of war, and later by civilians who were evacuated from the Soviet Union. The largest number of cases was recorded in parts of Lithuania where typhus was most often detected before the Second World War.

KEYWORDS: typhus, epidemic, prisoners of war, evacuated civilians, sanitation, prevention.

Įvadas

Kaip plinta dėmėtoji šiltinė sužinota tik 1909 m., kai prancūzų bakteriologas Charlis Niccole, eksperimentuodamas su šimpanzėmis, nustatė, kad ligą perneša utėlės¹. Pirmojo pasaulinio karo metais amerikiečių patologas Howardas Tayloras Rickettsas ir čekų zoologas-parazitologas Stanislausas von Prowazekas atrado mikroorganizmą, sukiantį dėmėtosios šiltinės susirgimą. Abu mokslininkai tyrimų metu užsikrėtė ir mirė². Jų darbą sėkmingai tęsė brazilų gydytojas, patologas bei infektologas Henrique da Rocha Lima, 1916 m. mikroorganizmą tyrėjų garbei pavadinęs *Rickettsia prowazeki*³. Paprastai ligos inkubacinis periodas trunka 10–14 d. Per 2–3 dienas ligoniui pakyla temperatūra iki 39–40 °C ir laikosi apie 2 savaites. Vargina galvos skausmas, silpnumas, pykinimas, nemiga. Parausta ir paburksta veidas, krenta arterinis kraujospūdis, mažiau išsiskiria šlapimo, o po 4–5 d. išberia kūną⁴. Bene intensyviausiai dėmėtosios šiltinės prevencija tobulėjo prasi-dėjus Antrajam pasauliniam karui, kai mokslininkai sėkmingai pritaikė insekticidą DDT (dichlorodifeniltrichloroetaną) ir Cox tipo vakcinas⁵. 1942–1944 m. dėmėtosios šiltinės epidemija kilo Šiaurės Afrikoje, 1943 m. – Irane ir Irake, 1943–1944 m. – Pietų Italijoje, 1944 m. – Jugoslavijoje, 1944–1946 m. – Rumunijoje, 1940–1946 m. – Lenkijoje ir kitose šalyse⁶. 1947 m. Johnas C. Snyderis savo straipsnyje paskelbė susirgimų dėmėtąja

¹ P. Weindling, Between bacteriology and virology: the development of typhus vaccines between the First and Second World Wars, *History and Philosophy of the Life Sciences*, vol. 17, no. 1, 1995, p. 81; J. W. D. Megaw, Louse-borne typhus fever, *British Medical Journal*, October 3, 1942, p. 401; už šį atradimą 1928 m. jis gavo Nobelio premijos apdovanojimą fiziologijos-medicinos srityje, žr. D. H. Stapleton, A lost chapter in the early history of DDT: the development of anti-typhus technologies by the Rockefeller foundation's louse laboratory, *Technology and Culture*, 2005, vol. 46, no. 3, p. 514; iki tol manyta, kad dėmėtąja šiltine galima užsikrėsti per orą arba sergančiųjų kraują, pūlius ir skreplius, žr. J. Margenis, Dėmėtoji šiltinė ir jos gydymas Joniškėlio ligoninės duomenimis, *Lietuviškoji medicina*, 1942 m. rugsėjo mėn., nr. 9, p. 683.

² J. C. Snyder, Typhus fever in the Second World War, *California Medicine*, 1947, vol. 66, no. 1, p. 4.

³ P. F. Zdrodovskii, (*Exanthematous*) Typhus Fever and Brill's Disease (etiology, pathology, epidemiology and prevention), no. DA-I-8711, Department of the army Washington DC, 1966, p. 3–4.

⁴ *Medicinos enciklopedija*, t. 1, Vilnius, 1991, p. 169–170; 1933 m. knygoje „Žmonių gydymas namie“ dėmėtosios šiltinės simptomai apibūdinti taip: „Liga paprastai, užklumpa ūmai. Susirgusių nukrečia šaltis, karštis greitai pakyla iki 39–40 laipsnių C, gelia galvą, kryžiu, strėnas, gali paskaudėti ir visą kūną. Paskauda akių obuolius, akių vokai kiek parausta. Slogos nebūna ir lūpų neišberia. Ligonį tuoj parbloškia, apima silpnumas ir reikia gulti. Liežuvis apželia, sunkiai susirgusio esti sausas ir suskirdęs. Šamonė silpnėja. Apie 4–6 ligos dieną kūną išberia smulkiais, įvairaus dydžio, murzinos spalvos dėmėmis.“ J. Alekna, A. Ambraziejūtė-Steponaitienė, J. Ciplijauskas, V. Juškys, J. Marcinkus, A. Matulevičius, B. Matulionis, P. Stančius, V. Vaičiūnas, J. Žemgulyš, *Žmonių gydymas namie*, Kaunas, 1933, p. 152.

⁵ J. C. Snyder, min. veik., p. 7–8.

⁶ Centrinėje Lenkijoje minėtu laikotarpiu buvo apie 220 tūkst. susirgimų. Epidemija ypač pasireiškė Egipte – apie 40 tūkst. susirgimų, 14 % mirtingumas. Irane ir Irake 1943 m. buvo hospitalizuoti 3338 užsikrėtę

šiltine statistiką kai kuriose šalyse (Vokietijoje, Rumunijoje, Bulgarijoje, Ispanijoje, Kinijoje ir kt.). Duomenų apie susirgimus Baltijos šalyse 1940–1945 m.⁷ šiame straipsnyje nėra, nors epidemija kilo ir Lietuvoje.

Straipsnyje analizuojami dėmėtosios šiltinės atvejai Lietuvoje 1941–1944 m., siekiama nustatyti epidemijos plitimo eigą⁸, užsikrėtusiųjų skaičių ir vokiečių pareigūnų bei lietuvių medikų taikytų prevencinių priemonių efektyvumą⁹. Dalis prevencinių priemonių, susijusių su pirčių lankymu ir utėlių naikinimu, nagrinėtos atskiroje publikacijoje, kuri siejasi su šiuo tyrimu¹⁰. Tokių temų analizė galėtų prisidėti nustatant vokiečių okupacinės valdžios tikslus bei realius pasiektus rezultatus. Be to, buitinės sferos tyrimų 1941–1944 m. iki šiol mažiausia. Nustačius sergamumo eigą Lietuva matytųsi įvairių šalių statistikos kontekste. Medicinos istorijos aspektu Antrasis pasaulinis karas Lietuvoje, išskyrus situaciją getuose, taip pat beveik netyrinėtas. Tyrimo chronologinės ribos yra 1941–1944 m., bet siekiant platesnio konteksto taip pat trumpai pristatoma dėmėtosios šiltinės atvejų statistika XX a. pirmoje pusėje. Tai padėjo nustatyti, jog dalis prieškarinio sergamumo tendencijų buvo panašios kaip vokiečių okupacijos metais.

Užsienio istoriografijoje dėmėtoji šiltinė yra gana detalai nagrinėta. Pavyzdžiui, dar iki Antrojo pasaulinio karo amerikiečių gydytojas bakteriologas Hansas Zinsseris parašė iki šiol aktualų darbą apie dėmėtosios šiltinės įtaką žmonijos istorijai¹¹, o po karo įvairaus

pacientai. Mirtingumas siekė 9,8–12 %. Rumunijoje 1944–1947 m. užregistruoti 143 284 susirgimai; žr. P. F. Zdrovskii, min. veik., p. 8; iki 1944 m. rugsėjo Pietų Italijoje (68 miestuose ir kaimuose) registruota 510 susirgimo atvejų. Neapolyje buvo 1404 susirgimai. Remiantis J. C. Snyderiu, 1943–1945 m. Italijoje buvo 2112 susirgimo atvejų, žr. C. M. Wheeler, Control of typhus in Italy 1943–1944 by use of DDT, *American Journal of Public Health and the Nations Health*, 1946, vol. 36, p. 128; pagal J. C. Snyderio skelbtus duomenis, 1940–1945 m. Ispanijoje buvo 14 883 susirgimai, Bulgarijoje 4669, Rumunijoje 29 907, Vokietijoje 29 956. Vien 1945 m. 18 tūkst. atvejų, žr. J. C. Snyder, min. veik., p. 5.

⁷ Kai kurių šalių (Prancūzijos, Jugoslavijos, Lenkijos ir kt.) pateikti nepilni statistiniai duomenys, žr. J. C. Snyder, min. veik., p. 5.

⁸ Epidemija straipsnyje vadinamas didelis užkrečiamosios ligos išplitimas.

⁹ Dėl ribotos straipsnio apimties nenagrinėsime dėmėtosios šiltinės susirgimų Lietuvos teritorijoje nacių įsteigtuose getuose.

¹⁰ Straipsnių rinkinys „Saunas and Lice in Lithuania in 1941–1944“, kuriame planuota publikuoti šį straipsnį, dar rengiamas. Viena iš tyrimo išvadų, jog vokiečių okupacija Lietuvoje išryškino prieškarinio sanitarines problemas. Visgi pirčių tinklo plėtojimas, vykęs tiek tarpukariu, tiek 1940–1941 m., galėjo tęstis ir vokiečių okupacijos metu. Vystant karui tam nebuvo sąlygų, nes trūko statybinių medžiagų, tačiau vis vien stengtasi statyti naujas pirtis bei remontuoti senąsias. Galutinio įkurtų pirčių skaičiaus, kaip ir dėl karo įvykių sunaikintų, nustatyti negalima. Tikėtina, kad daugiausia pastatyta ir remontuota viešųjų pirčių. Nepaisant vokiečių okupacinės valdžios pastangų, pokyčiai buvo nežymūs, daugelį jų nustelbė karo veiksmai.

¹¹ H. Zinsser, *Rats, Lice and History: Being a Study in Biography, which, after Twelve Preliminary Phapters Indispensable for the Preparation of the Lay Reader, Deals with the Life History of Typhus Fever*, New York, 1960.

pobūdžio tyrimų skaičius dar labiau išaugo¹². Apie užsikrėtimus dėmėtąja šiltine Lietuvoje 1941–1944 m. atskirų tyrimų nei užsienio, nei Lietuvos istoriografijoje nėra, aptarti tik kai kurie šios temos aspektai. Arūnas Streikus bei Regina Laukaitytė atskleidė, jog kunigai ne visada pakludavo vokiečių įsakams dėl bažnyčių uždarymo¹³. Taip pat apie dėmėtąsios šiltinės susirgimus rašoma Arūno Bubnio¹⁴, Juozo Meškausko¹⁵, Mantvydo Lugovojaus¹⁶ darbuose. A. Bubnys taip pat patvirtina, jog dėmėtąją šiltinę platino sovietų karo belaisviai¹⁷.

Tiriant dėmėtąsios šiltinės atvejų skaičių svarbiausi yra archyviniai šaltiniai. Daugiausia remiamasi Lietuvos centriniame valstybės archyve saugomais Vyriausiosios sveikatos valdybos dokumentais. Turbūt patikimiausios yra gydytojų ataskaitos, kuriose apibendrinami ir konstatuojami su dėmėtąsios šiltinės atvejais susiję faktai bei prevencijos rezultatai¹⁸. Skirtingų apskričių medikų ataskaitose esanti informacija apie dėmėtąsios šiltinės plitimo tendencijas, kurios taip pat buvo susiję su sovietų karo belaisviais ir evakuotais iš Sovietų Sąjungos civiliais, daugeliu atvejų sutampa¹⁹. Iš pateikiamų duomenų labiausiai diskutuotinas atvejų registracijos duomenų klausimas. Daugiau nei tikėtina, kad šaltiniuose užfiksuoti skaičiai neatitiko realaus sergamumo masto, jis turėjo būti didesnis. Vis dėlto ir pagal šiuos duomenis galima atsekti bendras dėmėtąsios šiltinės atvejų tendencijas.

¹² Pavyzdžiui: J. C. Snyder, min. veik.; S. B a y n e - J o n e s, Commentary on typhus control in World War II, *Yale Journal of Biology and Medicine*, 1950, (22); D. K. P a t t e r s o n, Typhus and its control in Russia, 1870–1940, *Medical History*, vol. 37; C. M. W h e e l e r, min. veik., ir kt.

¹³ A. S t r e i k u s, Lietuvos Katalikų Bažnyčia 1940–1990 m., *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 12, 1998, p. 43; R. L a u k a i t y t ė, Lietuvos Bažnyčios vokiečių okupacijos metais (1941–1944), Vilnius, 2010, p. 27–29.

¹⁴ A. B u b n y s, *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, Vilnius, 1998, p. 438–441.

¹⁵ J. M e š k a u s k a s, *Lietuvos medicinos istorija: medicinos mokslas, gyventojų medicininio ir socialinio aprūpinimo istorinė ir dokumentinė apžvalga*, Chicago, Ill, 1987, 690–709.

¹⁶ Autorius pastebi, jog Kaune kovai su ligomis buvo gerai pasiruošta: M. L u g o v o j u s, Kasdienis gyvenimas Kaune vokiečių okupacijos metais (1941–1944): būstas, maistas ir pramogos, *Kauno istorijos metraštis*, 2016, nr. 16, p. 110.

¹⁷ A. B u b n y s, min. veik., p. 438.

¹⁸ Su Vyriausiosios sveikatos valdybos veikla susiję dokumentai saugomi Lietuvos valstybės centrinio archyvo R–627 fonde, kuriame esama skirtingų šaltinių apie dėmėtąsios šiltinės susirgimus ir prevencinių priemonių organizavimą ir kt.

¹⁹ Pirmuoju atveju dėmėtąsios šiltinės išplitimo ir sovietų karo belaisvių sąsajos patvirtintų, jog epidemijos pradžioje dauguma užsikrėtusiųjų buvo belaisviai, o pastarųjų paskirstymas ūkininkams lėmė ligos plitimą. Be to, karo belaisvių stovyklose sanitarinės sąlygos buvo bene prasčiausios. Antruoju atveju dėmėtąsios šiltinės plitimą per evakuotus iš Sovietų Sąjungos civilius patvirtina susirgimų skaičiaus išaugimas, kai karo evakuotų civilių Lietuvos teritorijoje padaugėjo. Be to, susirgimų plitimą per evakuotus civilius konstatavo skirtingi medikai.

Dėmėtoji šiltinė XX a. pirmoje pusėje

Ši liga paprastai yra susijusi su karo veiksmis, todėl dar žinoma kaip bado arba karo šiltinė²⁰. Prieškariu lietuviškoje spaudoje rašyta, kad dėmėtoji šiltinė gyventojams tapo gerai žinoma tik po Pirmojo pasaulinio karo²¹. Tai patvirtina ir daktarė Agnietė Ambraziejūtė-Steponaitienė²². 1920 m. Lietuvoje įregistruota 5320 atvejų, 1921 – 3004, 1922 – 3287 ir tik nuo 1923 m. pastebimas ženklusnis atvejų mažėjimas – 816. Šie statistiniai duomenys patvirtina, jog dėmėtosios šiltinės atvejų skaičius išauga karinių konfliktų metu. Tarpukariu iš visų Baltijos šalių Lietuvoje dėmėtosios šiltinės atvejų buvo daugiausia, o jų skaičius krito lėčiausiai. Nors Estijoje atvejų skaičius 1920 m. taip pat buvo aukštas (4125), 1923 m. įregistruoti tik 63 (Latvijoje 430) susirgimai²³. Didžiausias sergamumas buvo Trakų apskrityje, kiek mažiau sirgta Alytaus bei Ukmergės apskrityse. O Vilniaus krašte, W. Prażmowskio duomenimis, kurie 1939 m. skelbti *Warszawskie czasopismo lekarskie* bei lietuviškoje spaudoje, 1930 m. 100 tūkst. gyventojų teko 44 dėmėtosios šiltinės atvejai: 1931 m. – 55, 1937 – 33. Tais pačiais 1937 m. Lietuvoje 100 tūkst. gyventojų teko 4,5 atvejų. Taigi tais metais Vilniaus krašte dėmėtosios šiltinės atvejų buvo 7,3 kartų daugiau²⁴. Tačiau, anot gydytojo Jono Šopausko,

²⁰ Fleckfieber-Merkblatt, 1942, Национальный архив Республики Беларусь, ф. 393, оп. 1, д. 340, л. 8; be to, dėmėtoji šiltinė vadinta laivų bei kalėjimų šiltine, o Rusijos kaimų gyventojai dėmėtąją šiltinę vadino žiemos šiltine: Europe's typhus different, *The Science News-letter*, 1944, vol. 45, no. 2, p. 23; įvairių ligų (tarp jų ir dėmėtosios šiltinės) pavadinimų vartojimą yra nagrinėjusi Palmira Zemlevičiūtė: P. Z e m l e v i č i ū t ė, Medicinos terminija prieš 100 metų, *Terminologija*, 2018, nr. 25, p. 187–188.

²¹ Iškarpos iš įvairių laikraščių apie utėles, blusas, blakes ir kitus užkrečiamųjų ligų platintojus: Dėmėtoji šiltinė ir utėlės, *Lietuvos ūkininkas*, 1927 m. birželio 26 d., nr. 25; *Sveikata*, 1927 m., nr. 4, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos rankraščių skyrius (toliau – LMAVB RS), f. 95 (JE)-302, l. 16; 1910 m. Kauno gubernijoje užregistruoti 369, Vilniaus gubernijoje 1274 dėmėtosios šiltinės susirgimai, žr. J. Š o p a u s k a s, *Ligotumas Lietuvoje mirties priešasčių ir apkrečiamų ligų registracijos duomenimis*, Kaunas, 1939, p. 54.

²² A. A m b r a z i e j ū t ė - S t e p o n a i t i e n ė, *Limpamosios ligos*, Kaunas, 1919, p. 7; Antanas Vileišis 1915 m. rašė: „Kokios užkrėtos pagamina šitą ligą dar tikrai nežinoma“, A. V i l e i š i s, *Limpamosios ligos ir kaip nuo jų išsisaugoti?*, Kaunas, 1915, p. 81.

²³ J. Š o p a u s k a s, min. veik., p. 54. Apie mirštamumą galima spręsti pagal spaudoje skelbtą statistiką: 1925 m. Lietuvoje iš 221 susirgusiųjų 12 mirė, 1926 m. iš 395 mirė 30 žmonių, tačiau ne apie visus susirgimus medikai sužinodavo – statistiškai susirgimų turėjo būti kur kas daugiau, žr. Iškarpos iš įvairių laikraščių apie utėles, blusas, blakes ir kitus užkrečiamųjų ligų platintojus: Dėmėtoji šiltinė ir utėlės, *Lietuvos ūkininkas*, 1927 m. birželio 26 d., nr. 25; *Sveikata*, 1927 m., nr. 4, LMAVB RS, f. 95 (JE)-302, l. 16; 1928 m. iš viso mirė 8,72 proc. užsikrėtusiųjų, 1929 m. – 8,33 proc. užregistruotų ligonių, žr. Iškarpos iš įvairių laikraščių apie utėles, blusas, blakes ir kitus užkrečiamųjų ligų platintojus: Saugokimės dėmėtosios šiltinės, *Mūsų kraštas*, 1931 m. gegužės 14 d., nr. 20, LMAVB RS, f. 95 (JE)-302, l. 38.

²⁴ B r. S t a s i u k a i t i s, Dėmėtosios šiltinės židiniai svetur ir Lietuvoje, *Į laisvę*, 1941 m. gruodžio 20 d., nr. 154, p. 5; V. J. Miežutavičiūtės tyrimas rodo, kad nuo 1925 m. Vilniaus krašte susirgimų dėmėtąją šiltine vis

Lietuvos užkrečiamųjų ligų statistiniai duomenys nėra tikslūs. Skaičius reikėtų padidinti bent 50 % (miestuose 30 %). Taigi Lietuvoje nuo apkrečiamųjų ligų galėjo mirti kas ketvirtas ar penktas žmogus²⁵. Kartojantis užsikrėtimams Kazys Grinius užsiminė ir apie dar gana gyvas Pirmojo pasaulinio karo metų patirtis. Jis teigė, kad tuo metu šiltinė neišplito, nes vokiečiai reikalavo *išutinimo pažymėjimo (Entlausungschein)* ir vertė naikinti utėles dezinfekcinėse kamerosose bei pirtyse: „Dešimt nepriklausomybės metų suėjus, tenka pasakyti, kad kovoj su dėmėtąja šiltine yra nedaug kas padaryta. Mažiau negu buvo padaryta vokiečių okupacinės valdžios.“²⁶ Visgi norint patvirtinti šį teiginį, reikėtų atlikti išsamesnę analizę. Lyginant 1925–1930 ir 1931–1936 m. laikotarpius, mirtingumas nuo dėmėtosios šiltinės sumažėjo aštuonis kartus²⁷. Maždaug poros šimtų atvejų nesiekianti apsikrėtimo statistika tarpukariu pastebima tik nuo 1937 m. – 112, 1938 – 123 (žr. 1 pav.)²⁸.

Taigi, per Pirmąjį pasaulinį karą išaugusių dėmėtosios šiltinės atvejų labiausiai ėmė mažėti Lietuvoje nuo 1923 m. Mažiausiai susirgimų registruota 1937 m. Tačiau prasidėjus vokiečių okupacijai atvejų skaičius vėl išaugo.

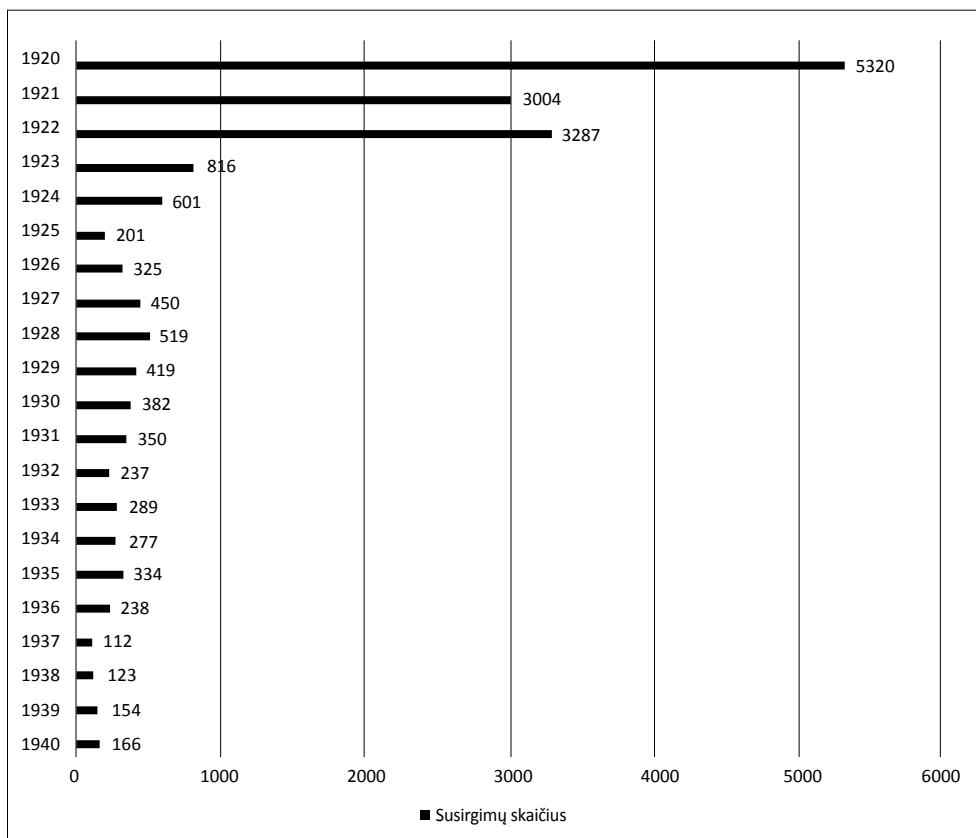
daugėjo. Jai stabdyti 1929 m. apskrityse buvo sudaryti keturi valstybiniai priešepideminiai būriai. Kiekvieną jų sudarė dezinfektorius, felčeris higienistas ir gydytojas. 1931 m. Vilniaus mieste dėmėtosios šiltinės atvejų sumažėjo, žr. V. J. M i e ž u t a v i č i ū t ė, *Vilniaus medicinos draugija ir jos kova su infekcinėmis ligomis (1805–1939): mokomoji knygelė studentams*, Vilnius, 2001, 34–36.

²⁵ J. Š o p a u s k a s, min. veik., p. 39; pagal V. Šopauską, viena iš netikslios registracijos priežasčių buvo ši: „Susirgimų statistika apkrečiamomis ligomis susidaro iš gydytojų pranešimų, kurie atsilanko pas ligonį dažniausiai vieną kartą ir daugiau jo nemato. Todėl ir diagnozė ne visada gali būti tikra, ir tolimesnis ligonio likimas dažnai nežinomas“, ten pat, p. 40.

²⁶ Neaišku, ar tai K. Griniaus, ar autoriaus, rengusio straipsnį spaudai, mintis, žr. Iškarpos iš įvairių laikraščių apie utėles, blusas, blakes ir kitus užkrečiamųjų ligų platintojus: Apsivalykime nuo utėlių! (Pasikalbėjimas su D. K. Grinium), *Lietuvos žinios*, 1928 m. gegužės 31 d., LMAVB RS, f. 95 (JE)-302, l. 33–34; Kaip teigia M. Urbšienė, vien tik pačiame Vilniuje 1917 m. balandžio–rugsėjo mėnesiais buvo 2223 dėmėtosios šiltinės susirgimai. Tikėtina, kad kitose Lietuvos dalyse sergamumas galėjo būti šiek tiek mažesnis, žr. M. U r b š i e n ė, *Sveikatos priežiūra vokiečių okupuotoje Lietuvoje Didžiojo karo metu; Susisiekimai, paštas ir pasai Lietuvoje Didžiojo karo metu*, Kaunas, 1940, p. 32.

²⁷ J. Š o p a u s k a s, min. veik., p. 55.

²⁸ Žinios apie infekcinius susirgimus 1935–1941 m. sausio mėn., Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. R–627, ap. 3, b. 327, l. 95.

1 pav. Dėmėtosis šiltinės atvejų skaičius 1920–1940 m.²⁹

Dėmėtosis šiltinės prevencija

Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui ir sovietinei okupacijai, dėmėtosis šiltinės atvejų skaičius išaugo nežymiai: 1939 m. – 154, 1940 – 166, 1941 (sausis) – 28³⁰ (žr. 1 lentelę). Prevencinės priemonės saugantis dėmėtosis šiltinės taikytos ir sovietų okupacijos metais. Priešepideminė valdyba Vilniuje, Panevėžyje ir Šiauliuose organizavo

²⁹ Sudaryta pagal: J. Š o p a u s k a s, min. veik., p. 54; LCVA, f. R–627, ap. 3, b. 327, l. 95.

³⁰ Ten pat, l. 95; taip pat svarbu pastebėti, jog tuo metu į Lietuvos teritoriją jau įėjo Vilniaus apskritis.

nemokamą gyventojų maudymą, kirpimą bei dezinfekciją, Alytaus apskrityje Butrimonių valsčiuje įsteigė 20 lovų karantiną³¹.

1 lentelė. **Dėmėtosios šiltinės mėnesinis atvejų skaičius 1939 m. – 1941 m. lapkritį³².**

Mėnesiai	1939 m.	1940 m.	1941 m. (iki lapkričio mėn.)
Sausis	30	2	28
Vasaris	42	20	23
Kovas	32	9	86
Balandis	23	18	70
Gegužė	6	31	18
Birželis	1	25	6
Liepa	10	13	–
Rugpjūtis	1	2	8
Rugsėjis	1	–	1
Spalis	2	12	–
Lapkritis	4	20	93
Gruodis	2	14	–

Vokiečių kariniams daliniams okupavus Lietuvą, maždaug po trijų mėnesių, 1941 m. spalio pradžioje, Vyriausioji sveikatos valdyba įspėjo apskričių gydytojus būti pasirengusiems galimai dėmėtosios šiltinės epidemijai. Pagal Vyriausiosios sveikatos reikalų valdytojo pavaduotoją V. Juškį, pirmasis signalas gautas lapkričio pradžioje, kai Utenos apskrities gydytojas fiksavo pirmuosius ligos atvejus. 1941 m. lapkričio 12 d. vykusiame posėdyje dėl epidemijos Utenos apskrityje stabdymo gydytojai ir kt. nariai nutarė iki 20 d. patikrinti visos apskrities karo belaisvių sveikatą, prašyti apskrities viršininką išleisti nutarimą dėl privalomo pirčių kas 2 savaites lankymo, steigti baraką-ligoninę ir kt.³³ Medicinos departamento vyriausiojo inspektoriaus Vlodo Kviklio 1941 m. lapkričio 18 d. raporte rašyta, kad sirgo 15 belaisvių, kurie hospitalizuoti Utenos ligoninėje³⁴. Vyriausioji

³¹ Raštas apie Priešepideminės valdybos veiklą kovojant su apkrečiamomis ligomis LTSR teritorijoje, LCVA, f. R–769, ap. 3, b. 276, l. 7.

³² Sudaryta pagal: ten pat, f. R–627, ap. 3, b. 324.

³³ Kovai su epideminiais susirgimais Utenos apskrityje 1941 m. lapkričio 12 d. protokolo nuorašas, ten pat, f. R–627, ap. 1, b. 21, l. 6.

³⁴ Medicinos departamento vyriausiojo inspektoriaus V. Kviklio 1941 m. lapkričio 18 d. raportas vyriausiajam sveikatos reikalų valdytojui dėl dėmėtosios šiltinės stabdymo Utenos apskrityje, ten pat, f. R–627, ap. 1, b. 21, l. 5; V. Kviklys taip pat parašė trumpą informacinį leidinį apie dėmėtosios šiltinės prevenciją: V. K v i k l y s, *Kas kiekvienam žinotina apie dėmėtąją šiltinę?*, Vilnius, 1941.

sveikatos valdyba nutarė nedelsiant sudaryti priešepideminę tarnybą bei kviesti specialistus organizuoti prevencines priemones. Su jais 1941 m. lapkričio 21, 26, 29 d. surengti trys posėdžiai³⁵, kurių išvados patvirtina, jog iniciatyvą saugotis epideminių susirgimų pirmiausia rodė Lietuvos medikai³⁶. Taip pat akivaizdu, kad šis klausimas panašiai kaip Pirmojo pasaulinio karo metais domino ir vokiečių okupacinę valdžią. 1941 m. lapkričio 1 d. Reicho ministerijos Rytų okupuotiems kraštams ministras rašte Ostlando komisarui prašė Ostlande bei Ukrainoje atsirandant dėmėtosios šiltinės atvejams organizuoti jos kontrolę³⁷. Tai buvo bendra okupuotų Rytų žemių (ir ne tik) problema. Todėl tokie pat vokiečių vykdytos politikos principai turėjo funkcionuoti ir Lietuvos teritorijoje³⁸. 1941 m. gruodžio 23 d. Ostlando komisaras Hinrichas Lohsė rašė, jog Ostlande dėmėtoji šiltinė paplito per karo belaisvius ir pasiekė Vermachtui pavojingus mastus, o vienintelis vaistas arba apsisaugojimo priemonė nuo šios ligos yra utėlių išnaikinimas visuomenėje. Tuo nedelsiant turėjo pasirūpinti visų vietovių apskričių vadovai ir burmistrai. H. Lohsė akcentavo, kad apskričių komisarams tuo metu šiltinės kontrolė turėjo būti vienas svarbiausių prioritetų, o administracinės ir finansinės problemos turi būti atidėtos į šalį³⁹.

Vokiečių ir lietuvių interesui sutampant, prevencinių priemonių taikymas galėjo įgauti kur kas platesnį mastą bei efektyvumą. Svarbiausia buvo steigti dezinfekcinius punktus ir plėsti pirčių tinklą⁴⁰, tačiau buvo ir kitų priemonių. 1942 m. duomenimis, atspausdinta 50 tūkst. plakatų „Utėlė platina dėmėtąją šiltinę – utėlė tavo giltinė“ ir dar daug kitokio pobūdžio medžiagos⁴¹, pavyzdžiui, informacinių pranešimų „Saugokitės dėmėtosios šiltinės“, kurių vien Mažeikių apskritis gavo 23 tūkst.⁴² Greičiausiai netgi būta

³⁵ V. Juškys, Dėmėtosios šiltinės 1941–1942 mt. epidemija, *Vyriausiosios sveikatos valdybos žinios*, 1943 m., nr. 5, p. 286–288.

³⁶ Ten pat, p. 288.

³⁷ Reicho ministerijos Rytų okupuotiems kraštams ministro (Der Reichsminister für die besetzten Ostgebiete) 1941 m. lapkričio 1 d. rašto nuorašas Ostlando komisarui dėl dėmėtosios šiltinės prevencijos, LCVA, f. R–613, ap. 1, b. 63, l. 189.

³⁸ Vokiečių politikai būdinga rasinė segregacija atsispindėjo ir dėmėtosios šiltinės prevencijoje: „1942 m. sausio 12 d. Rytų krašto (Ostlando) SS ir policijos vadas Georgas Jedicke kartu su Ostlando reicho komisaru Hinrichu Lohse nusprendė, kad su klapojančiais krašte čigonais, kadangi jie yra užkrečiamųjų ligų, ypač dėmėtosios šiltinės, platintojai, be to, nepatikimas elementas, kuris nevykdo vokiečių įstaigų potvarkių ir nėra linkęs dirbti naudingo darbo, reikia elgtis kaip su žydais“, *Masinės žudynės Lietuvoje 1941–1944*, d. 1, Kaunas, 1965, p. 40; SS ir policijos aukštesniojo vado Ostlandui G. Jedickės 1942 m. sausio 12 d. raštas romų klausimu, LCVA, f. R–659, ap. 1, b. 1, l. 222.

³⁹ Ostlando komisaro H. Lohsės 1941 m. gruodžio 23 d. raštas generaliniams ir apskričių komisarams dėl dėmėtosios šiltinės prevencijos, ten pat, f. R–613, ap. 1, b. 63, l. 51.

⁴⁰ Žr. 10 nuorodą.

⁴¹ Žinios apie 1942 m. išplatintus Sanitarinio švietimo skyriaus spaudinius, LCVA, f. R–627, ap. 1, b. 14, l. 126–127.

⁴² Informacinių lapelių „Saugokitės dėmėtosios šiltinės“ 1942 m. sausio 20 d. gavimo raštas, ten pat, b. 18, l. 199.

tokio pobūdžio medžiagos pertekliaus. Nemenčinės miesto valgykloje į Vyriausiosios sveikatos valdybos plakatus vyniodavo parduodamus maisto produktus⁴³. Taip pat dėmėtosi šiltinės lapeliai neretai naudoti ir vietoje popieriaus įvairiems susirašinėjimams (ypač sveikatos klausimais). Be to, plakatai ne visada būdavo reikiamu laiku iškabinami viešose žmonių susibūrimo vietose⁴⁴. Rasta informacijos, kad Lazdijų apskrityje vietos pareigūnai plakatais turėjo aprūpinti mokyklas, policijos būstines, pienines ir kitas žmonių susibūrimo vietas⁴⁵. Zarasų apskrityje po vieną plakatą turėjo gauti kiekvienas ūkis⁴⁶. Išlikusiame Sanitarinio švietimo skyriaus vedėjo K. Griniaus rašte Vilniaus vyskupijos kurijai prašyta plakatus apie dėmėtąją šiltinę iškabinti ir prie parapijų namų bei bažnyčių šventorių⁴⁷. Kaip saugotis dėmėtosi šiltinės, klebonai mokė ir bažnyčiose⁴⁸, o K. Grinius rašte Panevėžio vyskupui dar pridėjo, kad apie apsisaugojimo nuo apkrečiamų ligų būdus būtų skelbiama ne tik iš sakyklų, bet ir lankant parapijiečius ar kitomis panašiomis priemonėmis⁴⁹. Kaip pastebi Giedrė Jankevičiūtė, nors plakatai buvo vienodi, jie nubluskioje karo kasdienybėje traukė žmonių dėmesį, nes „Spalvotu vaizdu, tvirto ir standaus popieriaus kokybe jie išsiskyrė nuskurdusioje aplinkoje“⁵⁰. Tik skelbiama informacija ne visuomet atitiko karo meto žmonių gyvenimo realijas. Rokiškio apskrities gydytojas pranešime rašė:

...dabar plakatą turime kovai su utėle ir ten pažymėta žibalas, o iš kur mes, gydytojai, jį duosim piliečiam ir dėl to turim tik nemalonumų. Todėl darant plakatus ir ką nors užrašant,

⁴³ Vilniaus apskrities gydytojo 1942 m. birželio 25 d. nuorašas Vilniaus apskrities viršininkui apie plakatus, skirtus kovai su apkrečiamomis ligomis, ten pat, f. R–686, ap. 4, b. 34, l. 301.

⁴⁴ Generalinio tarėjo bei spaudos ir propagandos referento 1942 m. lapkričio 13 d. nuorašas apskričių viršininkams, miestų burmistrams ir valsčių viršaičiams dėl propagandinių plakatų, ten pat, f. R–655, ap. 2, b. 2, l. 5.

⁴⁵ Lazdijų apskrities viršininko 1942 m. vasario 25 d. raštas valsčių viršaičiams dėl plakatų apie dėmėtąją šiltinę išplatavimo, ten pat, f. 653, ap. 1, b. 1, l. 13.

⁴⁶ Tikėtina, kad ši medžiaga buvo platinama ir kitų apskričių ūkiuose, žr. Zarasų apskrities viršininko 1941 m. gruodžio 24 d. raštas Zarasų miesto burmistrui ir visiems valsčių viršaičiams dėl plakatų prieš dėmėtąją šiltinę išplatavimo, ten pat, f. R–1106, ap. 1, b. 96, l. 2.

⁴⁷ K. Griniaus 1942 m. kovo 10 d. raštas Vilniaus vyskupijos kurijai dėl plakatų apie dėmėtąją šiltinę, LMAVB RS, f. 318–37079, l. 1.

⁴⁸ Švenčionių apskrities gydytojo 1943 m. gruodžio 2 d. raštas Vyriausiajai sveikatos valdybai, LCVA, f. R–627, ap. 3, b. 329, [nenumeruota].

⁴⁹ Sanitarinio švietimo skyriaus vedėjo K. Griniaus 1941 m. gruodžio 11 d. raštas Panevėžio vyskupui dėl apsisaugojimo nuo apkrečiamų ligų informacijos platinimo, Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 1650, ap. 1, b. 80, l. 69.

⁵⁰ G. Jankevičiūtė, L. Laučkaitė-Surgailienė, *Okupacijos realijos: Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų Lietuvos plakatai / The Reality of Occupation: Posters in Lithuania During World War I and World War II*, Vilnius, 2014, p. 112.

reiktų pagalvoti ar tai galima tą įvykdyti praktiškai žmonėms. Geriau nieko neužrašyti, kaip užrašais erzinti ir taip išnervuotus žmones⁵¹.

Dėmėtiosios šiltinės prevenciją taip pat sunkino muilo ir kt. priemonių trūkumas.

Dažniausiai įvairiuose skelbimuose akcentuota tinkamų higienos įpročių svarba. Visgi epidemija veikė ne tik šią sferą. Užsikrėtimo vietose (prie namų ir butų mieste; prie kelių aplinkui apkrėstą kaimą ar miestelį) buvo numatoma statyti aiškius ženklus, kuriuose didelėmis raidėmis lietuvių ir vokiečių kalbomis turėjo būti užrašyta: „Čia serga dėmėtąja šiltine“. Rytų Lietuvoje tokia informacija turėjo būti skelbiama dar ir lenkų bei baltarusių kalbomis⁵². Būta ir tokio pobūdžio skelbimų: „Dėmesio beriamoji šiltinė! Įeiti į sklypą draudžiama! Nepaklausiusieji įspėjimo bus sušaudyti! (*Achtung Fleck-Typhus! Betreten den Grundstueckers verboten! Zuwiderhandelnde werden erschossen!*)“⁵³, „Dėmesio Beriamoji šiltinė! Šoferiai čia sustoti draudžiama! (*Achtung Fleck-Typhus! Kraftfahrer Halten im Ort verboten!*)“⁵⁴. Vieši susirinkimai pagal 1941 m. gruodžio mėn. skelbtą spaudoje generalinio komisaro nutarimą, drausti Kauno mieste ir apskrityje, Vilniaus mieste ir apskrityje, Trakų, Švenčionių, Zarasų, Utenos, Alytaus, Marijampolės, Lazdijų, Vilkaviškio ir Šakių apskrityse. Kaune ir Vilniuje mokykloms dar leista veikti⁵⁵, o turgūs uždrausti visoje Lietuvos generalinėje srityje⁵⁶. Komisaro įsake taip pat neleista prekiauti žemės produktais namuose⁵⁷. Papildomai 1941 m. gruodžio 15 d. vokiečių pareigūnų įsaku uždraustas susiekimas su tam tikromis vietovėmis: Kalvarijomis, Suvalkėliais, Brazavu ir kt.⁵⁸ Nuo paskutinio susirgimo gyvenvietei arba butui turėjo būti skirtas dviejų

⁵¹ Rokiškio apskrities gydytojo pranešimas įvyksiančiam 1942 m. gegužės 11–12 d. apskričių gydytojų suvažiavimui Kaune, LCVA, f. R–627, ap. 1, b. 223, l. 8.

⁵² Nurodymai apskričių ir miestų gydytojams dėl pasiruošimo galimam dėmėtiosios šiltinės epidemijos plitimui, ten pat, ap. 3, b. 42, [nenumeruota].

⁵³ Perspėjantis skelbimas dėl dėmėtiosios šiltinės, ten pat, f. R–689, ap. 1, b. 465, [nenumeruota].

⁵⁴ Skelbimas, įspėjantis apie dėmėtąją šiltinę, ten pat.

⁵⁵ Generalinio komisaro 1941 m. gruodžio 13 d. įsakymu švietimo įstaigos uždarytos Marijampolės, Vilkaviškio, Alytaus, Trakų, Utenos, Kauno ir Vilniaus apskrityse: Generalinio komisaro 1941 m. gruodžio 13 d. skelbimas dėl priemonių prieš dėmėtąją šiltinę, *Amtsblatt des Generalkommissars in Kauen*, 1941 m. gruodžio 31 d., nr. 19, p. 284.

⁵⁶ Uždrausti vieši susibūrimai, kad neišsiplėstų dėmėtoji šiltinė, *I laisvę*, 1941 m. gruodžio 12 d., nr. 149, p. 6; greičiausiai spaudoje buvusiam skelbime praleista Ukmergės apskritis: *Bekanntmachung über Massnahmen gegen des Fleckfieber*, 12 Dezember 1941, LCVA, f. R–634, ap. 2, b. 11, l. 296.

⁵⁷ *Bekanntmachung über Massnahmen gegen des Fleckfieber*, 12 Dezember 1941, ten pat.

⁵⁸ Kalvarijų miestu, Suvalkėliais, Brazavu, Alytumi, Miroslavo, Merkinės, Alytaus, Celkunų valsčiais, Andriūnais, Peršėkininkais, Jiezu, Slabada, Malinavos dvaru, Žiezmarų valsčiumi, Mickūnais, Šumsku, Grykiškiu, Vyžuonomis, žr. 1941 m. gruodžio 15 d. skelbimas dėl priemonių kovai su dėmėtąja šiltine, *Amtsblatt des Generalkommissars in Kauen*, 1941 m. gruodžio 31 d., nr. 19, p. 284–285; 1942 m. kovo 6 d. generalinis komisaras susisiekimo apribojimus atšaukė Kalvarijų mieste, Suvalkėliuose, Brazavoje, Malinavos dvare, Grykiškyje, Vyžuonose: Generalinio komisaro 1942 m. kovo 6 d. skelbimas dėl priemonių kovai su dėmėtąja šiltine, *Amtsblatt des Generalkommissars in Kauen*, 1942 m. balandžio 1 d., nr. 13, p. 118.

savaičių karantinas, o judėjimo išimtys buvo galimos tik gydytojui arba pareigūnui leidus. Ligoninėse sergantieji taip pat turėjo būti izoliuojami⁵⁹. Alytaus apskrityje iš pradžių buvo skiriamas dviejų savaičių karantinas, o vėliau trijų, nes pirmasis laiko tarpas buvo per trumpas⁶⁰. Siekdamas sumažinti užsikrėtimų riziką, Zarasų apskrities gydytojas taip pat bandė su policijos pagalba praretinti gyventojų eiles. Pavyzdžiui, prie duonos sudarydavo ir 100 m eilė, o padarius 0,5 m tarpus ji nusitęsė iki 150 m. Kaip teigė nuovados viršininkas: „...policija bus bejėgė išlaikyti tarpus tarp kasdieninių eilių prie duonos krautuvės“⁶¹. Šakių apskrityje pagal vokiečių žandarmerijos įsaką drausti visi žmonių susibūrimai, taip pat visai uždrausta prie parduotuvių stovėti eilėse⁶². Dėl aktyvios tiek lietuvių medikų, tiek vokiečių pareigūnų prieš dėmėtąją šiltinę nukreiptos propagandos prevencinių priemonių taikymo svarba buvo žinoma daugeliui. Skelbimuose gyventojai buvo informuoti, jog nesilaikantieji apsaugojimo nuo dėmėtosios šiltinės nurodymų bus baudžiami areštu, pinigine bauda arba abiem bausmėmis iš karto⁶³. Griežtas prevencinių priemonių taikymas atsispindėjo ne tik oficialiuose įsakuose, bet ir realioje epidemijos stabdymo praktikoje. Utenos apskrities gydytojas kovą su dėmėtąja šiltine apibūdino taip:

Sužinoję apie dėmėtosios šiltinės susirgimą, tuojau siųsdavome dezinfektorius į tą vietovę. Į pagalbą pasikviesdavome policijos atstovus. Vietoje liepdavome išsikūrenti pirtis ne tik pas susirusį, bet ir pas kaimynus ir prievarta visus išmaudydavome. Rūbus gerai išdegindavome pirtyse. Susirgusio namie darydavome dezinfekciją su siera ir namą izoliuodavom dviem savaitėms. Jei apkrėstasis namas būdavo kaime tai izoliuodavome visą kaimą ir išstatydavome sargybas, o policiją įpareigodavome prižiūrėti. Pirtį įsakydavome kūrenti kas savaitę, susirgusio šeimą prigrasindavome, kad jei rasim pas ką utėlių, tai nubausim ir išvešim į baraką. Pasirodė, kad šių priemonių užteko nuslopinant atskirus epidemijos židinius, nes po šių priemonių panaudojimo mūsų apskrity nesusergo nei vienas jei tik pirmiau nebuvo užsikrėęs⁶⁴.

⁵⁹ Vyriausios sveikatos valdybos 1941 m. lapkričio 11 d. nuorašas Šiaulių apskrities tarėjui ir Biržų apskrities gydytojui, LCVA, f. 805, ap. 1, b. 431, l. 27.

⁶⁰ Alytaus apskrities gydytojo pranešimas 1942 m. gegužės 11–12 d. apskričių gydytojų suvažiavimui Kaune, ten pat, f. R–627, ap. 1, b. 223, l. 30.

⁶¹ Zarasų apskrities policijos nuovados viršininko 1942 m. sausio 6 d. raportas dėl gyventojų eilių retinimo, ten pat, f. R–1106, ap. 1, b. 96, l. 7; Zarasų apskrities policijos nuovados viršininko S. Šileikio 1942 m. sausio 5 d. raštas Zarasų nuovados policijos viršininkui dėl gyventojų eilių, ten pat, f. R–1106, ap. 1, b. 96, l. 8; neaišku, kokią tiksliai spaudą omenyje turėjo Hermanas Krukas, tačiau jo dienoraštyje užsimenama: „Spaudoje rašoma, kad dėl užkrečiamųjų ligų žmonės turi stovėti eilėse metro atstumu vienas nuo kito.“ Žr. H. K r u k, *Paskutinės Lietuvos Jeruzalės dienos: Vilniaus geto ir stovyklų kronikos 1939–1944*, sud. B. Harshav, Vilnius, 2004, p. 185.

⁶² Šakių apskrities policijos vado 1941 m. gruodžio 13 d. telefonogramos nr. 10 nuorašas nuovadų viršininkams dėl žmonių susibūrimo draudimo, LCVA, f. R–655, ap. 2, b. 1, l. 1.

⁶³ 1944 m. gegužės 16 d. Telšių viršininko privalomasis įsakymas nr. 19, ten pat, f. R–417, ap. 1, b. 67, l. 90.

⁶⁴ Utenos apskrities gydytojo 1942 m. gegužės 6 d. raštas Vyriausiosios sveikatos valdybos sanitarijos departamento direktoriui, ten pat, f. R–627, ap. 3, b. 330, l. 486.

Panašių priemonių taikymas greičiausiai buvo neišvengiamas, nes tarp gyventojų dar buvo paplitę gana nemažai klaidingų nuostatų bei įvairios dezinformacijos. Kaip teigė jau minėtas V. Juškys, kartais gyventojai netgi slėpdavo apsikrėtusius ligonius, nes manė, kad žmones ligoninėje dar greičiau numarina. Marijampolės apskrityje dalis gyventojų slėpė ligos atvejus pasklidus gandui, esą užsikrėtusius veža į Marijampolę ir šaudo:

„Buvo nemaža atsitikimų, kur susirgę tik per prievartą leidosi išvežami į ligoninę, o buvo ir tokių ligonių, kuriems nė grasinimai nepadėjo. Apskrities gydytojas rašo: „Jeigu gydytojas nusileidžia motyvuodamas tuo, kad – „negi gaspadorių taip išveši“, o policija neranda kitokių priemonių, kaip surašyti protokolą, tai ypačiai ateityje reiktų tokiais atsitikimais rimtai susirūpinti...“⁶⁵

Ne visada laikytasi ir karantino taisyklių. Pasitaikė, kad mirusiojo nuo dėmėtosios šiltinės kaime (Vilniaus apskrityje) susirinko giminės iš kito kaimo, kurie po to užsikrėtė⁶⁶, todėl anot K. Griniaus, mirusiems nuo dėmėtosios šiltinės nereiktų rengti šermenų, nei patiems juose dalyvauti⁶⁷. Jei kontaktas neišvengiamas, lankantiems ir slaugantiems ligonius gydytojas J. Meškauskas patarė saugantis utėlių drabužius sudrėkinti krezolinio muilo skiediniu bei po baltiniais nešioti maišelius su kamparu ir naftalinu⁶⁸. Viena iš dėmėtosios šiltinės epicentrų (Alytaus apskrityje) karantino vykdymą prižiūrėjo ambulatorijų vedėjai, vietos policija ir seniūnai, tačiau kaip teigė Alytaus apskrities gydytojas, absoliutus karantinas neįmanomas dėl poreikio apsirūpinti maistu ir kt.⁶⁹

Be jau minėtų apsaugojimo priemonių, vokiečiai gyventojų kontaktus bandė riboti ir uždarydami maldos namus⁷⁰. Nurodymų uždaryti bažnyčias ir sinagogas dėl dėmėtosios šiltinės buvo ir Pirmojo pasaulinio karo metu⁷¹. Tuokti ir krikštyti bažnyčiose buvo

⁶⁵ V. Juškys, min. veik., p. 316; Marijampolės apskrities gydytojo pranešimas 1942 m. gegužės 11 d. apskričių gydytojų suvažiavimui Kaune, LCVA, f. R–627, ap. 1, b. 223, l. 30.

⁶⁶ Vilniaus apskrities sveikatos valdybos 1942 m. gegužės 8 d. raštas Vyriausiajai sveikatos valdybai apie dėmėtąją šiltinę, ten pat, ap. 3, b. 330, l. 401.

⁶⁷ K. Griniaus, Dėmėtoji šiltinė (Typhus exanthematicus), *Lietuvių kalendorius 1943 metams*, Kaunas, 1943, p. 56.

⁶⁸ J. Meškauskas, Dėmėtoji šiltinė ir kova su ja, *I laisvę*, 1941 m. gruodžio 18 d., nr. 152, p. 3.

⁶⁹ Alytaus apskrities gydytojo pranešimas 1942 m. gegužės 11–12 d. apskričių gydytojų suvažiavimui Kaune, LCVA, f. R–627, ap. 1, b. 223, l. 30.

⁷⁰ Pagal generalinio komisaro 1941 m. skelbimą bažnytiniai susirinkimai uždrausti Kauno apskrityje ir mieste, Vilniaus apskrityje ir mieste, Trakų, Alytaus, Lazdijų, Marijampolės, Vilkaviškio, Šakių, Ukmergės, Utenos ir Švenčionių apskrityse: Bekanntmachung über Massnahmen gegen des Fleckfieber, 12 Dezember 1941, ten pat, f. R–634, ap. 2, b. 11, l. 296; kaip jau minėta, nurodymui uždaryti bažnyčias kunigai ne visada paklusdavo, žr. A. Streikus, min. veik., p. 43; R. Laukaitis, min. veik., p. 27–29; vyskupas Vincentas Brizgys taip pat rašė apie bažnyčių uždarymą vokiečių okupacijos metais, žr. V. Brizgys, *Katalikų bažnyčia Lietuvoje 1940–1944 metais*, Chicago, 1977, p. 132–134.

⁷¹ Šiame skelbime rašyta, jog vokiečių vadovybė nurodė uždaryti bažnyčias ir sinagogas per krikščionių Velykas bei žydų Paschą Švenčionyse ir kai kuriose kitose (konkrečiai neįvardyta) vietovėse, žr. Švenčionys, Dėl kovos su dėmėtąja šiltine, *Dabartis*, 1918 m. kovo 19 d., nr. 34, p. 3.

galima tik dalyvaujant kuo mažesniai artimųjų skaičiui⁷². Anot kunigo Povilo Dogelio, žmonės nuolat klausinėjo, ar bus atidaryta Kauno arkikatedra, ar vyks Bernelių mišios: „Žmonės labai varosi už tai ant vokiečių. Sako, prie maisto krautuvių tiek ir tiek žmonių pristoję. Ten pats utėlynas. Ir vienok nedraudžia stovėti, kad neužsikrėstų.“⁷³ Per Kalėdas bažnyčios buvo atidarytos nuo 6:30 val. iki 13 val.⁷⁴ Nuolat atidarytos 1942 m. vasarį⁷⁵. 1942 m. gruodžio 13 d. generalinio komisaro komunikacijos ribojimai 1942 m. sausio 19 d. pačių vokiečių pareigūnų skelbimu dalyje Lietuvos teritorijų (Lazdijų, Vilkaviškio, Šakių, Ukmergės, Švenčionių, Utenos apskrityse bei Kauno apskrities Veliuonos, Seredžiaus, Čekiškės, Vilkijos, Babtų valsčiuose) panaikinti⁷⁶. Po to sekė Trakų ir Marijampolės apskritys bei Vilniaus miesto sritis⁷⁷. 1942 m. vasario 11 d. viename trumpame pranešime spaudoje rašyta, jog pagal generalinio komisaro įsakymą Vilniaus ir Kauno apygardose bei Kauno miesto srityje daugelis viešųjų susibūrimų suvaržymų irgi atšaukta: „Tuo būdu Generalinis Komisaras panorėjo patenkinti plačiųjų sluoksnių pareikalavimus <...> Taigi, viešasis gyvenimas vėl gali pulsuoti pirmykščiu ritmu.“⁷⁸ Kitur Lietuvoje karantino sąlygos greičiausiai panaikintos (ir nebūtinai vokiečių nutarimu) šiek tiek vėliau. Pavyzdžiui, Zarasų apskrities Tilžės parapijos klebono ir gyventojų apskrities viršininkui rašte prašyta bažnyčią atidaryti 1942 m. gegužę⁷⁹.

Preveninėmis priemonėmis siekta stabdyti dėmėtosios šiltinės susirgimus. Ostlando komisaro H. Lohsės, taip pat lietuvių medikų nuomone, ligą platinė sovietų karo belaisviai. Tačiau jie buvo ne vienintelis užsikrėtimų šaltinis, prie ligos plitimo prisidėjo jau buvusios Lietuvoje antisanitarinės sąlygos.

⁷² Uždrausti vieši susibūrimai, kad neišsiplėstų dėmėtoji šiltinė, *I laisvę*, 1941 m. gruodžio 12 d., nr. 149, p. 6.

⁷³ P. D o g e l i s, *Kas pergyventa: 1930–1949 metų dienoraštis*, Vilnius, 2017, p. 349–350.

⁷⁴ Ten pat, p. 357.

⁷⁵ Ten pat, p. 368.

⁷⁶ Papildomai švietimo įstaigų uždarymo įsakas panaikintas Utenos ir Vilkaviškio apskrityse. Marijampolės ir Trakų valsčiuose švietimo įstaigos galėjo veikti atsižvelgiant į sąlygas. Tauragės apskrityje švietimo įstaigos liko uždarytos, be to, viešų susirinkimų apribojimai liko Tauragės, Gaurės, Batakių, Skaudvilės, Eržvilko valsčiuose, žr. 1942 m. sausio 23 d. skelbimas dėl priemonių kovai su dėmėtąja šiltine, *Amtsblatt des Generalkommissars in Kauen*, 1942 m. sausio 28 d., nr. 3, p. 38–39; Generalinio komisaro 1942 m. kovo 6 d. pranešimu, Vilniaus ir Kauno sričių švietimo įstaigų uždarymo įsakas sušvelnintas tuose valsčiuose, kur leidžia dėmėtosios šiltinės paplitimo situacija. Taip pat panaikinti viešo žmonių susibūrimo apribojimai minėtuose Tauragės valsčiuose, žr. Generalinio komisaro 1942 m. kovo 6 d. skelbimas dėl priemonių kovai su dėmėtąja šiltine, ten pat, 1942 m. balandžio 1 d., nr. 13, p. 118–119.

⁷⁷ 1942 m. vasario 2 d. skelbimas dėl priemonių kovai su dėmėtąja šiltine, ten pat, 1942 m. vasario 3 d., nr. 4, p. 48.

⁷⁸ Epidemijos pavojui praėjus, *I laisvę*, 1942 m. vasario 11 d., nr. 35, p. 6.

⁷⁹ Tilžės parapijos klebono J. Cierenkevičiaus ir gyventojų 1942 m. gegužės 7 d. prašymas Zarasų apskrities viršininkui dėl Tilžės parapijos bažnyčios atidarymo, LCVA, f. R–1106, ap. 1, b. 97, l. 36.

Sovietų karo belaisviai ir dėmėtosios šiltinės plitimas 1941–1942 m.

Vermachtui nepavykus Lietuvoje apsupti didesnių Raudonosios armijos junginių, dauguma sovietų karo belaisvių į Lietuvą pateko iš Rytų fronto, buvusio už Lietuvos ribų⁸⁰. Pagal vokiečių pareigūnų nustatytas karo belaisvių stovyklų steigimo taisykles, patalpos turėjo būti erdvios, čiužiniai prikimšti šiaudų ar kitų medžiagų. Turėjo būti bent vienas katilas, kuriame belaisviai atsiradus utėlių galėtų patys išsivirinti savo drabužius. Tačiau realios to meto sąlygos dažnai neatitiko reikalavimų⁸¹. Lietuvoje belaisviai jau 1941 m. rugsėjį stovyklose masiškai mirdavo⁸². Sanitarijos būklė belaisvių stovyklose buvo bene prasčiausia, o užsikrėtimo įvairiomis ligomis tikimybė didžiausia. Tai atskleidžia Christopho Dieckmanno tyrimas, kuriame teigiama, kad dabartinėje Lietuvos teritorijoje žuvo ne mažiau kaip 170 tūkst. sovietų karo belaisvių⁸³. Neatsitiktinai absoliuti dauguma lietuvių medikų pagrindine užsikrėtimų priežastimi įvardijo būtent belaisvius. Be skirtingų vienalaikių šaltinių, taip pat ir istoriografija būtent belaisvius nurodo kaip pagrindinį ligos šaltinį⁸⁴. Visi Utenos apskrityje 1941 m. lapkričio pradžioje buvę pirmieji dėmėtosios šiltinės atvejai fiksuoti tarp sovietų karo belaisvių:

Nuo tos (XI. 5 d.) dienos Utenos apskritis faktiškai laikoma epidemijos stovyje, nes kasdien įregistruojami vis nauji susirgimai. Toliau seka Vilniaus miestas, kur 1941. XI. 26 d. įregistruotas pirmasis dėm. šiltinės susirgimas; Tauragės apskrityje – XI. 26 d.; Kaune – lapkričio 26 d. Toliau jau eina Alytaus, Telšių, Ukmergės, Trakų ir kt. apskritys. Tuo būdu per 1941 m. lapkričio mėnesį įregistruota iš viso 99 dėm. šiltinės susirgimai, iš kurių 76 belaisvių. Taip atrodo dėm. šiltinės epidemijos pirmasis mėnuo⁸⁵.

Anot V. Juškio, nesuspėta gyventojų informuoti, jog priėmus belaisvius į savo namus pirmiausia reikia pasirūpinti jų švara. Dėl to dėmėtoji šiltinė plito visur, kur intensyviau kontaktuota su belaisviais⁸⁶. Vėliau jis nurodė iš stovyklos paimtus belaisvius iškart išmaudyti, baltinius išvirinti šarme (kol dezinfekuodavo rūbus, ūkininkai juos turėjo aprūpinti savais drabužiais), o iš tų, kurių plaukuose buvo utėlių, ūkininkai galėjo reikalauti nusikirpti⁸⁷.

⁸⁰ A. B u b n y s, min. veik., p. 240.

⁸¹ Karo belaisvių stovyklų steigimo taisyklės, LCVA, f. 1626, ap. 1, b. 9, l. 27.

⁸² Ch. Dieckmann, V. Toileikis, R. Zizas, *Karo belaisvių ir civilių gyventojų žudynės Lietuvoje, 1941–1944 / Murders of Prisoners of War and of Civilian Population in Lithuania, 1941–1944*, Vilnius, 2005, p. 42.

⁸³ Ten pat, p. 52.

⁸⁴ A. B u b n y s, min. veik., p. 438; skirtingų apskričių medikai konstatavo užsikrėtimus nuo belaisvių, todėl šią dėmėtosios šiltinės plitimo priežastį galima laikyti pakankamai pagrįsta.

⁸⁵ V. J u š k y s, min. veik., p. 294.

⁸⁶ Ten pat, p. 314.

⁸⁷ V. Juškio 1942 m. rugpjūčio 8 d. raštas visiems miestų ir apskričių gydytojams dėl apsisaugojimo nuo dėmėtosios šiltinės ir kitų ligų, LCVA, f. R-415, ap. 1, b. 2, l. 78; Vyriausiosios sveikatos valdybos 1942 m.

Dėl užsikrėtimų pavojaus Pažaislio viršaitis siūlė jų išdavimą ūkininkams darbams geriau sustabdyti: „...pageidautina, kad į ūkius duotų tik nuolatinius, su teise gyventi pas ūkininkus belaisvius. Tik šitokius belaisvius yra galimybė dezinfekuoti ir sanitariniai aptvarkyti“⁸⁸. Pagal Jonavos sveikatos punkto gydytoją, taip pat geriausia vengti kontakto su karo belaisviais. Jis siūlė civiliams gyventojams neleisti priėti prie belaisvių ir belaisviams užėti pas gyventojus⁸⁹. Be to, Kauno karo belaisvių ligoninę už miesto sveikatos padėtį atsakingi pareigūnai įvardijo kaip vieną pavojingiausių dėmėtosios šiltinės židinių⁹⁰.

1941 m. gruodžio 30 d. Vyriausioji sveikatos valdyba užregistravo 1260 atvejų⁹¹. Labiausiai epidemija pasireiškė Alytaus apskrityje, kur „Liga plito smarkiu tempu, paguldinama išstisus šeimas, o kai kur beveik išstisus kaimus. Tam plitimui padėjo žmonių mažas kultūringumas, nešvara, neturtas ir susigrūdimas; o pavojų padidino belaisvių stovyklos“⁹². Dėmėtosios šiltinės epidemija truko ilgiausiai ir ligos atvejų buvo daugiausia tuose Alytaus apskrities valsčiuose, kur ūkininkai turėjo daugiau belaisvių, o socialinės-ekonominės sąlygos bei higienos supratimas buvo menkesnis⁹³. Svarbu ir tai, jog Alytaus apskrityje iki Antrojo pasaulinio karo dėmėtosios šiltinės atvejų buvo daugiau nei kituose Lietuvos regionuose. Apskrities gydytojas, apibendrinamas kovos su dėmėtąja šiltine eigą, rašė, kad buvo įtraukti ir visų mokyklų mokytojai, kurie sudarydavo švaros tikrinimo būrelius. Jie kaimuose aiškino gyventojams saugojimosi nuo dėmėtosios šiltinės

rugpjūčio 8 d. nuorašas visiems miestų ir apskričių gydytojams dėl karo belaisvių, ten pat, f. 805, ap. 1, b. 431, l. 120; pagal privalomąjį dėmėtosios šiltinės stabdymo įsakymą ūkininkams išduoti belaisviai turėjo būti patikrinti apylinkės ambulatorijoje, žr. Kovai su dėmėtąja šiltine Lietuvos general. komisariato ribose privalomasis įsakymas, ten pat, f. R-627, ap. 1, b. 21, l. 2.

⁸⁸ Pažaislio valsčiaus viršaičio 1942 m. spalio 2 d. raštas Kauno apskrities viršininkui dėl karo belaisvių išdavimo ūkininkams, ten pat, b. 146, l. 39.

⁸⁹ Jonavos sveikatos punkto gydytojo 1942 m. sausio 20 d. raštas Kauno apskrities gydytojui dėl dėmėtosios šiltinės ir karo belaisvių, ten pat, l. 714.

⁹⁰ Sveikatos skyriaus viršininko ir epidemiologo 1942 m. vasario 17 d. raštas Vyriausiajai sveikatos valdybai ir Kauno miesto burmistrui dėl dėmėtosios šiltinės susirgimų Kaune, ten pat, l. 646.

⁹¹ Vyriausiojo sveikatos reikalų valdytojo 1941 m. gruodžio 30 d. dėmėtosios šiltinės susirgimų duomenys Lietuvos apsaugos štabui Kaune, ten pat, f. R-1444, ap. 1, b. 14, l. 167.

⁹² V. J u š k y s, min. veik., p. 315; kaip teigė Alytaus apskrities gydytojas, susirgę ar įtariamai susirgus nedelsiant buvo siunčiami (nesutikdavę kartais ir per prievartą) į ligonines: „Dezinsekcija buvo daroma po išsiuntimo ligonio ligoninėn. Pradžioje buvo daroma siera ir virinimu, o vėliau, karščiu, šalčiu ir šarmu. Ligoninių šeimoms nariams buvo plaunamos galvos žibalu. Pilnai praversti karantinizuotų šeimų dezinfekciją buvo neįmanoma dėliai stokos pirčių, didelio gyventojų neturto, susikimšimo, laikymo gyvenamose patalpose visos mantos, maisto produktų, o kartais net ir gyvulių ir stokos pasikeitimui, ypatingai viršutinių, drabužių.“ Žr. Alytaus apskrities gydytojo pranešimas 1942 m. gegužės 11–12 d. apskričių gydytojų suvažiavimui Kaune, LCVA, f. R-627, ap. 1, b. 223, l. 30.

⁹³ J. R u n k e v i č i u s, 1941–1942 metų dėmėtosios šiltinės epidemija Alytaus apskrityje, *Lietuviškoji medicina*, 1943, nr. 5–6, p. 322–323.

būdus, o švaros nepaisančias šeimas įspėdavo, skirdami laiko trūkumą sutvarkymui. Dar sudarydavo neatitinkančių sanitarinių reikalavimų šeimų sąrašus, kuriuos perduodavo Vyriausiajai sveikatos valdybai arba ambulatorijų vedėjams⁹⁴. Alytaus apskrityje iš viso apsikrėtė 914 civilių gyventojų, iš kurių 76 mirė. Pagal Alytaus sanatorijos direktorių Joną Runkevičių, iš viso apskrityje epidemija truko 5 mėnesius ir 20 dienų (1941 m. lapkričio 10 d. – 1942 m. gegužės 1 d.)⁹⁵. Bendrai nuo epidemijos pradžios (1941 m. lapkritį) 1941 m. gruodžio 18 d. registruoti 744 ligos atvejai. Iš viso iki 1941 m. gruodžio 31 d. registruotas 1291 dėmėtiosios šiltinės atvejis, iš kurių 203 buvo tarp karo belaisvių⁹⁶.

1942 m. užsikrėtusiųjų skaičius ir toliau augo. 1942 m. sausį buvo net 1458 nauji atvejai (71 tarp belaisvių)⁹⁷. Be to, atsakingų už visuomenės sveikatą pareigūnų 1942 m. vasario mėn. nuomone: „...atšaukimas visų pramoginių žmonių susibūrimų [Kauno] mieste yra padarytas per anksti ir ateity reikėtų vengti skubotų panašių nutarimų“⁹⁸. Kartu generalinio komisaro 1942 m. sausio 12 d. skelbime viešojo judėjimo ribojimai atšaukti Zarasų apskrityje⁹⁹. Nuo 1941 m. lapkričio 1 d. iki 1942 m. balandžio 1 d. iš viso Lietuvoje (be Ašmenos, Svyrių, Eišiškių apskričių) registruoti 3639 dėmėtiosios šiltinės atvejai. Iš jų 294 baigėsi mirtimi¹⁰⁰. Remiantis V. Juškio, 1942 m. balandį dėmėtiosios šiltinės epidemija sustabdyta¹⁰¹. Pagal vėlesnius statistinius duomenis galima daryti prielaidą, jog 1941–1942 m. laikotarpis buvo tik pirmasis dėmėtiosios šiltinės etapas. Užsikrėtimų atvejų intensyvumas sumažėjo, bet jų vis dar pasitaikydavo ir po 1942 m. balandžio (žr. 2 pav.).

⁹⁴ Alytaus apskrities gydytojo pranešimas 1942 m. gegužės 11–12 d. apskričių gydytojų suvažiavimui Kaune, LCVA, f. R–627, ap. 1, b. 223, l. 30.

⁹⁵ Iš viso Alytaus sanatorijoje slaugyti 504 (280 vyrų, 224 moterys) civiliai gyventojai. Visi 77 ligoniai, kuriems buvo mažiau nei 10 metų, pasveiko. Taip pat kaip ir 216 ligonių iki 21 m. amžiaus. Daugiausia mirčių ir komplikacijų buvo tarp 36 m. ir vyresnio amžiaus ligonių (iš 146 mirė 34). Be to, vyrų mirtingumas buvo didesnis nei moterų, iš 224 mirė 16, o iš 280 vyrų mirė 28; J. R u n k e v i č i u s, min. veik., p. 324–326, 327.

⁹⁶ Šie duomenys rodo, kad dėmėtąja šiltine civilių gyventojų sirgo daugiau nei belaisvių. Tačiau ne visa belaisvių sergamumo statistika buvo žinoma lietuvių medikams, todėl šiuos skaičius reikėtų vertinti kritiškai. Anot V. Juškio, „...skaičiai kurie čia pažymėti apie belaisvius, tik tiek tikslūs, kiek tos grupės ligoniai buvo patekę į mūsų gydomasias įstaigas. Visi kiti belaisviai – šiltininkai mūsų sanitarijai buvo neprieinami (jie buvo vokiečių valdžios žinioje), todėl nė jų skaičiaus, nė kur jie buvo izoliuojami bei gydomi, nė kitų reikalingų žinių čia duoti negaliu. Reikia spėti, kas susirgimai dėm šiltine rusų belaisvių tarpe buvo labai dideli. Tatai liudija tie duomenys, kuriuos mums pavyko patirti iš tų susirgimų, kurie buvo patekę į mūsų įstaigas.“ Taip pat V. Juškys teigė, kad belaisvių mirdavo mažiau nei civilių gyventojų: V. J u š k y s, min. veik., p. 294–296, 340.

⁹⁷ Ten pat, p. 294.

⁹⁸ Sveikatos skyriaus viršininko ir epidemiologo 1942 m. vasario 17 d. raštas Vyriausiajai sveikatos valdybai ir Kauno miesto burmistrui dėl dėmėtiosios šiltinės susirgimų Kaune, LCVA, f. R–627, ap. 1, b. 146, l. 646.

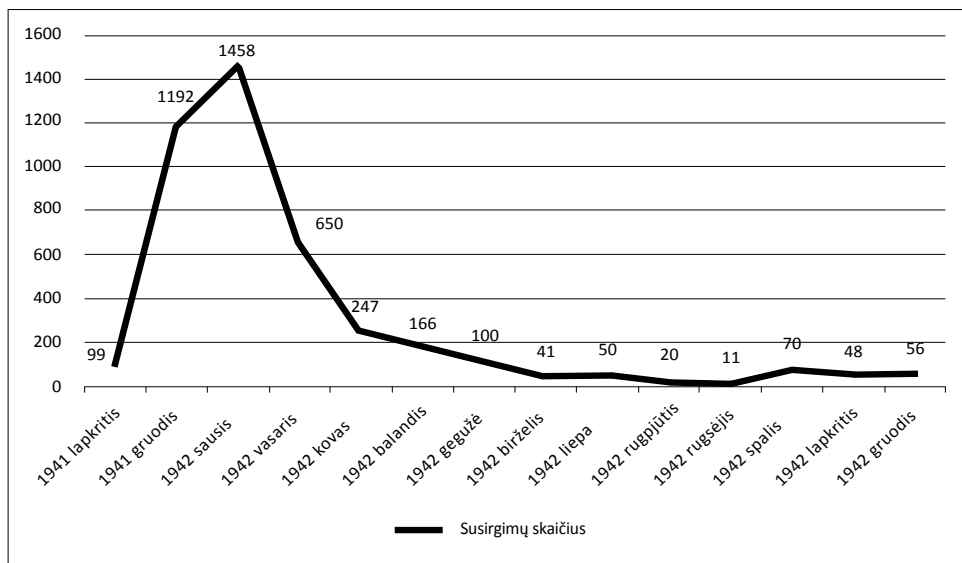
⁹⁹ 12 Januar 1942, Bekanntmachung über Massnahmen gegen des Fleckfieber (Der Generalkommissar in Kaun), ten pat, f. R–1549, ap. 1, b. 32, l. 30.

¹⁰⁰ V. J u š k y s, min. veik., p. 335.

¹⁰¹ Ten pat, p. 293.

Rugsėjo 2 d. iš viso jau buvo 4042 dėmėtosios šiltinės atvejai¹⁰², o 1942 m. lapkričio 28 d. – 4166 (kartu su Ašmenos, Svyrių, Eišiškių apskritimis)¹⁰³.

1943–1944 m. istorija tarsi pasikartojo. Tik tuomet dėmėtoji šiltinė dažniausiai plito ne per išdalintus ūkininkams karo belaisvius, o per evakuotus iš Sovietų Sąjungos civilius.

2 pav. Dėmėtosios šiltinės atvejai Lietuvoje 1941 m. lapkričio mėn. – 1942 m.¹⁰⁴

Evakuoti iš Sovietų Sąjungos civiliai ir dėmėtosios šiltinės epidemijos atsinaujinimas 1943–1944 m.

Maždaug panašiais tempais dėmėtosios šiltinės atvejai registruoti ir 1943 m. Nuo 1942 m. lapkričio 28 d. iki 1943 m. gegužės 30 d. registruota 417 naujų atvejų¹⁰⁵. 1944 m. sausio 3 d. jau buvo nauji 845 atvejai¹⁰⁶. Daugiau nei per metus nuo 1942 m. lapkričio 28 d. iki 1944 m. sausio 3 d. iš viso buvo 1262 nauji atvejai.

¹⁰² Fleckfiebrerkrankungen statistik (2 September 1942), LCVA, f. R-627, ap. 1, b. 185, l. 282.

¹⁰³ Fleckfiebrerkrankungen statistik (28 November 1942), ten pat, b. 184, l. 27.

¹⁰⁴ Sudaryta pagal: V. Juškys, min. veik., p. 294; LCVA, f. R-627, ap. 3, b. 327, l. 17.

¹⁰⁵ Fleckfiebrerkrankungen statistik (30 Mai 1943), ten pat, ap. 1, b. 285, l. 3.

¹⁰⁶ Fleckfiebrerkrankungen statistik (30 Januar 1943), ten pat, b. 351, l. 545.

1944 m. Lietuvoje prasidėjo antrasis dėmėtosios šiltinės plitimo etapas, kurį galima sieti su iš Sovietų Sąjungos evakuotais civiliais¹⁰⁷. Remiantis Ch. Dieckmannu, 1943 m. spalio 1 d. Lietuvoje buvo 23 918 evakuotų civilių, iš kurių 5203 buvo kaimie ir 18 761 Alytaus, Kauno ir Šiaulių stovyklose¹⁰⁸. Lietuvos teritorijoje, lyginant su vėlesniu laikotarpiu, jie nebuvo labai pasklidę, todėl ženklios įtakos dėmėtosios šiltinės plitimui tuo metu neturėjo. Pagal oficialią vokiečių statistiką, nuo 1943 m. gruodžio 12 d. evakuoti 129 092 civiliai. Sergančiųjų trachoma buvo 509, tuberkulioze – 217, o pavojingomis ligomis (konkrečiai nenurodyta kokiomis) sirgo 315. Tuo metu Lietuvoje jie jau buvo 23 apskrityse¹⁰⁹. Remiantis šiais ir dėmėtosios šiltinės atvejų statistiniais duomenimis, galima pastebėti tarpusavio sąsajas, nes kaip tik nuo 1944 m. pradžios ženkliai išaugo dėmėtosios šiltinės susirgimų skaičius. 1944 m. sausio 28 d. bendras susirgusiųjų skaičius buvo 6545¹¹⁰. Nuo sausio 3 iki 28 d. buvo net 1117 naujų dėmėtosios šiltinės atvejų. Taigi, 1944 m. sausį galima laikyti naujos dėmėtosios šiltinės epidemijos pradžia.

Minėtų civilių ir dėmėtosios šiltinės plitimo sąsajas patvirtintų ir evakuacijos procesas, kuriam daugeliu atvejų lietuvių medikų personalas nebuvo pasirėngęs. Jie po apvalymo evakuotus civilius paprastai išdalindavo ūkininkams. Anot Raseinių apskrities gydytojo, vietiniams gyventojams įsakyta (prieš tai pamokant kaip) atlikti evakuotų civilių apvalymą patiems. Jo teigimu, išnaikinti utėlių pas visus pabėgėlius jokiu būdu nepavyko, nors tam skirtos didelės pastangos:

Ešalonus su daugybe mažamečių vaikų atėjus stotin per dvi valandas iškraunama į pliką lauką, kur visą laiką buvo drėgnas, šaltas lietingas oras. Norint bent rūbus nuotinti tenka išstis dienas žmones su mažais vaikais palikti tokioje padėtyje. Apšildomų patalpų niekur nepavyko gauti. Visi šioje srityje dirbą pareigūnai įsitikinome, kad žiemos ir rudens metu masinius evakuojamųjų būrius galima nuotinti tik tokiuose entlauzinguose, kur yra dar prie jų bent laikinam apgyvendinimui barakai su švairiu ir nešvairiu skyriais¹¹¹.

¹⁰⁷ Jie apibūdinti kaip pasisakę prieš bolševizmą, todėl vietiniams gyventojams vokiečių pareigūnai nurodė su jais elgtis tinkamai: 1943 m. lapkričio 10 d. instrukcija apskričių viršininkams bei Kauno, Vilniaus, Panevėžio ir Šiaulių miestų burmistrams, evakuotiems iš Sovietų Sąjungos civiliams priimti, ten pat, f. 1510, ap. 3, b. 162, l. 9.

¹⁰⁸ Ch. Dieckmann, *Deutsche Besatzungspolitik in Litauen, 1941–1944*, Bd. II. Göttingen, 2011, p. 1385.

¹⁰⁹ Nuo 1943 m. gruodžio 31 d. evakuotų iš Sovietų Sąjungos civilių statistika, LCVA, f. R–627, ap. 3, b. 329, [nenumuruota]; Nastazijos Kairiūkštytės straipsnyje skelbti 1944 m. kovo 3 d. duomenys, jog iš Sovietų Sąjungos į Lietuvą atvežta 123 tūkst. žmonių, žr. N. K a i r i ū k š t y t ė, Vokiečių atvežti rusai Lietuvoje II pasaulinio karo ir pokario metais, *Lietuvos istorijos metraštis*. 1992, 1994, p. 146.

¹¹⁰ Fleckfiebererkrankungen Statistik (28 Januar 1944), LCVA, f. R–627, ap. 1, b. 350, l. 283.

¹¹¹ Raseinių apskrities gydytojo 1944 m. vasario 10 d. raštas Vyriausiosios sveikatos valdybos, sanitarijos direkcijos viršininkui, ten pat, ap. 3, b. 333, [nenumuruota].

Sergančius chroninėmis užkrečiamomis ligomis atsakingi asmenys stengėsi paskirti tiems ūkininkams, kurie turėjo atskiras patalpas. Oficialiuose nuostatuose nurodyta, kad asmeniniai daiktai (indai, baltiniai ir kt.) neturi liestis su ūkininkų šeimos rūbais ir kt.¹¹² Sergantys epilepsija, psichinėmis ir kitomis ligomis (iš viso 150 asmenų) atskirti į baraką–prieglaudą Skirsnemunėje¹¹³. Dezinfekcinėse kamerose apvalyta gana maža dalis evakuotų civilių. Vien Rokiškio apskrityje iš 7280 evakuotų civilių kamerose apvalytas tik 771 asmuo. Kai kuriose apskrityse (Utenos, Ukmergės, Panevėžio) utėles naikino tik ūkininkai¹¹⁴. Šiaulių apskrityje planuota visą ešeloną patikrinti per dieną, bet žmonių buvo tiek, jog darbai nusitęsavo net iki nakties, todėl maždaug 10–15 % likdavo neapvalyti. Evakuoti civiliai vengdavo pirties, nes po jos reikėdavo laukti be užuovėjos tiesiog lauke, kol bus išvežti į kaimus. Apskrities gydytojo nuomone, dėl spartaus tempo ir darbo naktimis pasiekta ne daugiau kaip 70 % siekto rezultato¹¹⁵.

Biržuose apie evakuotus civilius lietuviai kartais sužinodavo tik jiems atvykus (arba likus maždaug valandai, pusvalandžiui). Evakuoti civiliai nakvodavo lauke prie geležinkelio stoties, iš kur ūkininkai turėjo juos kuo skubiau pasiimti¹¹⁶. Dezinfekcija ne visada buvo atliekama, nes apskrityje panaudojus net visus dezinfekcijos punktus, evakuotus civilius būtų tekę laikyti dešimtis dienų¹¹⁷. Ne visi gydytojai pritarė evakuotų civilių perdavimui ūkininkams. Panevėžio apskrities gydytojas rekomendavo apšvarinimą atlikti prižiūrint sanitariniam personalui tik specialiose apvalymo nuo utėlių vietose¹¹⁸. Evakuotų civilių sanitarinė būklė buvo įvairi. Į Telšių apskritį atvykę belaisviai, jų pačių liudijimu, iki tol buvo du kartus apvalyti, todėl gydytojas konstatavo – jie palyginti švarūs, mažai utėlėtų, ligotų rasta nedaug¹¹⁹. Iš patikrintų 3603 asmenų daugiausia sirgo odos ligomis (86), trachoma – 7, tuberkulioze – 4 ir vienas, spėjama, apsikrėtęs venerinėmis ligomis¹²⁰.

¹¹² 1943 m. lapkričio 10 d. instrukcija apskričių viršininkams bei Kauno, Vilniaus, Panevėžio ir Šiaulių miestų burmistrams, evakuotiems civiliams iš Rytų priimti, ten pat, f. 1510, ap. 3, b. 162, l. 9.

¹¹³ Ten pat.

¹¹⁴ 1944 m. kovo 18 d. paaiškinamasis raštas apie evakuotų iš Sovietų Sąjungos civilių nuotinimą, ten pat, f. R–627, ap. 3, b. 333, [nenumeruota].

¹¹⁵ Norint gerinti situaciją, po dezinfekcijos siūlyta išduoti pažymėjimus: Šiaulių apskrities gydytojo 1943 spalio 28 d. raštas, Šiaulių apskrities viršininkui dėl evakuotų iš Sovietų Sąjungos civilių, ten pat, f. R–627, ap. 3, b. 329, [nenumeruota].

¹¹⁶ Biržų apskrities viršininko 1944 m. gegužės 13 d. raštas Vyriausiajai sveikatos valdybai dėl evakuotų iš Sovietų Sąjungos civilių, ten pat.

¹¹⁷ Biržų apskrities gydytojo 1944 m. gegužės 13 d. raštas Vyriausiajai sveikatos valdybai, ten pat.

¹¹⁸ Panevėžio apskrities gydytojo 1943 m. spalio 25 d. raštas Panevėžio apskrities viršininkui dėl evakuotų karo belaisvių sanitarijos, ten pat.

¹¹⁹ Telšių apskrities gydytojo 1943 m. lapkričio 18 d. raštas Vyriausiajai sveikatos valdybai, ten pat, f. R–417, ap. 1, b. 60, l. 77.

¹²⁰ 1943 m. lapkričio 18 d. evakuotų iš Sovietų Sąjungos civilių sveikatos patikrinimo bei apvalymo duomenys, ten pat, l. 78.

Telšių apskrities gydytojo rašte viršaičiui siūlyta išduoti beturčių liudijimus, kad evakuoti civiliai turėtų teisę nemokamai gydytis¹²¹, tačiau pagal generalinio tarėjo vidaus reikalams 1943 m. lapkričio 10 d. instrukciją karo evakuotų civilių gydymą turėjo apmokėti miestų savivaldybės¹²². Evakuotų civilių sanitarinė būkle rūpinosi ir vokiečių pareigūnai. Šiaulių apskrities gydytojo teigimu, nuo 1943 m. spalio 13 d. evakuotų civilių sanitarinė priežiūra priklausė vokiečiams, o jų sanitarijos inspektoriai darbą galėjo tik stebėti¹²³.

Per antrąjį dėmėtosios šiltinės protrūkį kur kas rečiau pastebima vokiečių pareigūnų įtaka organizuojant prevencines priemones. Tikėtina, kad dažniausiai sprendimus priimdavo lietuvių pareigūnai. Plintant dėmėtosios šiltinės epidemijai taip pat atnaujintas karantinų taikymas, bet nėra aišku, ar juos inicijavo vokiečių pareigūnai. Labiau tikėtina¹²⁴, kad tai buvo lietuvių valdžios įsakai. Vėliau jie netaikyti taip masiškai kaip 1941–1942 m. Pavyzdžiui, nuo 1944 m. sausio 24 d. Alytaus apskrities Miroslovo valsčiaus Pupasodžių kaimui skirtas trijų savaičių karantinas¹²⁵. Minėtame kaime buvo 10 gyventojų, kurie užsikrėtė nuo devynmetės Jekaterinos Sidarovos. Ji su motina bei seserimi valsčiaus viršaičio įsakymu iš Balkūnų kaimo jau serganti atgabenta į Pupasodžius pas ūkininką Igną Grefą. Pirmiausia užsikrėtė 65 metų amžiaus Ona Bucevičienė-Grefienė, vėliau Juozas Bucevičius. Abu mirė. Dėmėtąja šiltine dar užsikrėtė laidotuvėse dalyvavę giminės ir kaimynai. Ligoniai buvo nusiųsti į Alytaus apskrities ligoninę, o evakuotas civilis perkėlė pas Julijų Matonį, kuris gyveno tame pačiame kaime. Jos buvo sveikos, tik labai niežuotos¹²⁶. Alytaus apskrities gydytojo rašte nurodyta, kad susirgimų dėmėtąja šiltine skaičius augo 1944 m. balandžio pradžioje išdalinus evakuotus iš Sovietų Sąjungos civilius ūkininkams. Pirmąją savaitę užregistruota 13 atvejų. Sirgo tik evakuoti civiliai. Antrą savaitę buvo 11 užsikrėtusių evakuotų civilių bei 3 vietos gyventojai. Trečią savaitę sirgo 14 vietinių bei 23 evakuoti civiliai. Ketvirtą savaitę užsikrėtusių vietos gyventojų buvo daugiau nei evakuotų civilių¹²⁷. Panašiai ir Ukmergės apskrities gydytojas konstatavo, kad dėmėtoji šiltinė paplito atvežus ir išskirsčius ūkininkams evakuotus civilius. Ypač

¹²¹ Telšių apskrities gydytojo 1943 m. lapkričio 18 d. raštas Vyriausiajai sveikatos valdybai dėl karo evakuotų iš Sovietų Sąjungos civilių gydymo, ten pat, l. 117.

¹²² B. Matulionio 1943 m. lapkričio 29 d. raštas apskričių ir miestų gydytojams, ten pat, l. 119.

¹²³ Šiaulių apskrities gydytojo 1943 m. spalio 30 d. raštas Vyriausiajai sveikatos valdybai dėl evakuotų iš Sovietų Sąjungos civilių, ten pat, f. R-627, ap. 3, b. 329, [nenumeruota].

¹²⁴ Tai prielaida, kuriai patvirtinti reikėtų papildomų tyrimų.

¹²⁵ 1944 m. sausio 27 d. telefonogramos nuorašas Miroslovo punkto vedėjui dėl paskirto Pupasodžių kaimui karantino, LCVA, f. R-627, ap. 3, b. 330, l. 4.

¹²⁶ Alytaus apskrities Sanitarijos inspektoriaus ir Epidemiologo 1944 m. sausio 25 d. pranešimo nuorašas Alytaus apskrities gydytojui dėl susirgimų dėmėtąja šiltine, ten pat, l. 6.

¹²⁷ Alytaus apskrities gydytojo 1944 m. gegužės 17 d. raštas Vyriausiajai sveikatos valdybai dėl dėmėtosios šiltinės, ten pat, l. 393.

dėmėtoji šiltinė pasireiškė Siesikų valsčiuje, kur taip pat skirtas karantinas¹²⁸. Izoliavimo skelbimai pastebimi ir kitose vietovėse¹²⁹, bet jų reikalavimai ne visada vykdyti¹³⁰. Papildomai Vilniaus apskrityje dėl apkrečiamųjų ligų pavojaus 1944 m. Lietuvos sveikatos sistemos darbuotojai įsakė uždaryti Šumsko, Mickūnų, Jašiūnų valsčių ribose esančias bažnyčias¹³¹.

1944 m. vasario 16 d. iš viso buvo 7419 dėmėtosios šiltinės atvejų (874 nauji atvejai nuo sausio 28 d.)¹³², o pagal išlikusią 1944 m. gegužės 27 d. statistiką, registruota net 10 890 dėmėtosios šiltinės atvejų – nuo vasario 16 d. – 3471 dėmėtosios šiltinės atvejais. Skaičiuojant nuo 1944 m. sausio 3 d. – 5462 atvejai. Tikėtina, kad antrasis dėmėtosios šiltinės epidemijos etapas buvo sunkesnis nei pirmasis, nes nuo 1941 m. lapkričio 1 d. iki 1942 m. balandžio 1 d. iš viso buvo 3639¹³³ dėmėtosios šiltinės atvejai, kai per visai panašų mėnesių skaičių nuo 1944 m. sausio 3 d. iki gegužės 27 d. buvo 5462 atvejai. Be to, iki vokiečių okupacijos pabaigos dėmėtosios šiltinės atvejų skaičius galėjo dar labiau augti (žr. 3 pav.). Lyginant dėmėtosios šiltinės plitimo etapus, 1944 m. daugiau atvejų buvo nebe Alytaus, bet Vilniaus apskrityje – 1519 (1944 m. gegužės 27 d.). Vilniaus mieste – 521, Kaune – 256. Pagal atvejų skaičių toliau seka Alytaus – 1261, Tauragės – 948, Utenos – 945, Šiaulių – 802, Trakų – 731 ir kt. apskritys¹³⁴. Nors buvo keli pagrindiniai židiniai, užsikrėtimai pastebimi visoje Lietuvoje (žr. 4 pav.). Dėmėtosios šiltinės atvejų Vilniaus krašte augimą galėjo skatinti keletas veiksnių. Kelis iš jų įvardijo apskrities gydytojas:

Vilniaus krašte per išstisus metus pasitaiko pavieniai susirgimai dėmėtąja šiltine. Tokių atsitikimų užsikrėtimo šaltinių dažniausiai nepavyksta išaiškinti. Reikia manyti tame krašte yra endeminiai židiniai pernešami iš kaimyninės Gudijos. Čia žmonės labai neturtingi ir retas kuris iš jų neturi utėlių. Turėdami vos kelis hektarus smėlėtos žemės, ieško pragyvenimo šaltinių

¹²⁸ Ukmergės apskrities gydytojo 1944 m. balandžio 14 d. raštas Vyriausiajai sveikatos valdybai dėl dėmėtosios šiltinės, ten pat, l. 200.

¹²⁹ „Š. m. gegužės mėn. 22 d. Rudaminos valsčiuje pasirodė dėmėtoji šiltinė. Užkirtimui kelio tolimesniam epidemijos plėtimuisi susitaręs su apskrities gydytoju steigiu Rudaminos valsč. šiaurės rytinei pusei karantiną šiose ribose: nuo Lazdijų valsčiaus ribos Lazdijai–Rudamina–Kalvarija vieškeliu ligi Sangrūdės valsčiaus, toliau Sangrūdės valsč. riba, Marijampolės apskrities riba ir vakarinę Lazdijų valsčiaus riba ligi Lazdijai–Rudamina vieškeliu. Visi keliai einantieji į karantiną uždaromi. Prie kelių reikia iškabinti perspėjamuosius skelbimus vokiečių ir lietuvių kalbomis ir galimai pastatyti sargybas. Karantino ribose uždaromos visos mokyklos, sustabdyti grietinės nuėmimo punktai ir draudžiami susirinkimai pobūviai bei visi kiti žmonių susibūrimai.“ Žr. Lazdijų apskrities viršininko 1943 m. gegužės 26 d. raštas valsčių viršaičiams dėl karantino, ten pat, f. R–409, ap. 2, b. 42, l. 9.

¹³⁰ Lazdijų apskrities viršininko 1943 m. birželio 2 d. nuorašas policijos vadui, ten pat, l. 8.

¹³¹ Vilniaus apskrities sveikatos valdybos ir Vilniaus apskrities gydytojo 1944 m. sausio 12 d. raštas dėl bažnyčių laikino uždarymo, LMAVB RS, f. 318–36288, l. 1.

¹³² Fleckfiebererkrankungen statistik (16 Februar 1944), LCVA, f. R–627, ap. 1, b. 350, l. 13.

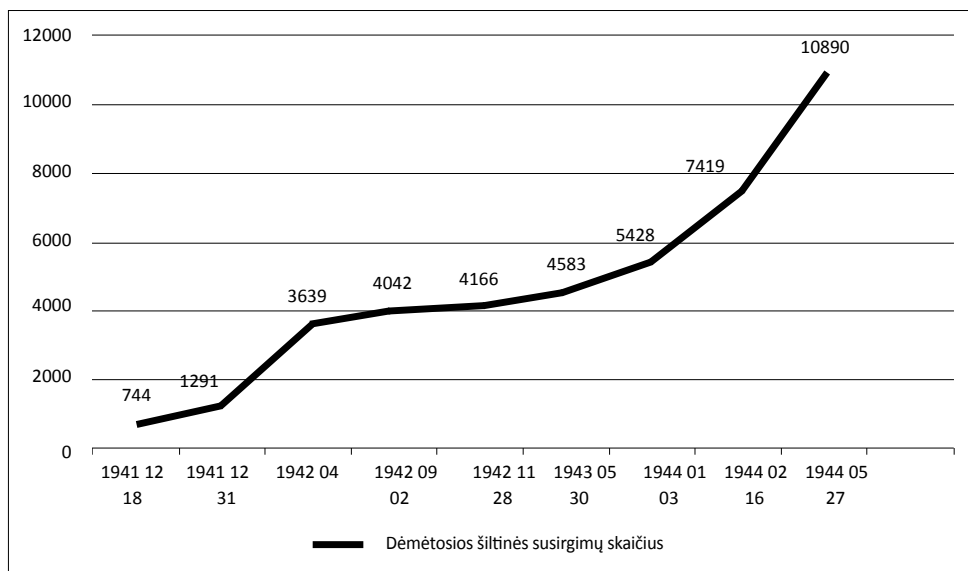
¹³³ Be Ašmenos, Svyrių, Eišiškių apskričių.

¹³⁴ Fleckfiebererkrankungen statistik (27 Mai 1944), ten pat, b. 349, l. 15.

uždarbiaudami ten, kur randa darbo. Dėl šių priežasčių Vilniaus krašto gyventojų judėjimas palyginus yra žymiai didesnis negu kitų sričių. Dėl to utėlių ir ligų išnešiojimas po Vilniaus kraštą yra gana didelis <...>

Šiuo metu kovoti su epidemija yra be galo sunku ir vietomis beveik visai negalima. Turgelijų, Rudaminos, Šumsko valsčiuose visai nėra administracijos, Jašiūnų ir Mickūnų valsčiuose nors dar administracija neišvaikyta, bet ji neadministruoja, nes už 3–5 klm. jau partizanai valdo. Niekas administracijos neklauso ir nėra jokios galimybės priversti kaimiečius klausyti, jie labiau klauso banditų. Pastotės nebegalima prisišaukti, kartais tenka laukti visą savaitę. Net pasveikusią ligonių neatvyksta iš valsčių atsiimti. Nuvykti gydytojams patikrinti visai negalima. Net vietoje dirbdami gydytojai yra banditų apiplėšiami¹³⁵.

Kaip jau minėta, prieškarui Vilniaus krašte ligos atvejų būta taip pat daugiau nei kitose Lietuvos apskrityse, be to, kaip teigė apskrities gydytojas, oficialūs duomenys neatitinka realybės, nes skaičiai buvo kur kas didesni¹³⁶.

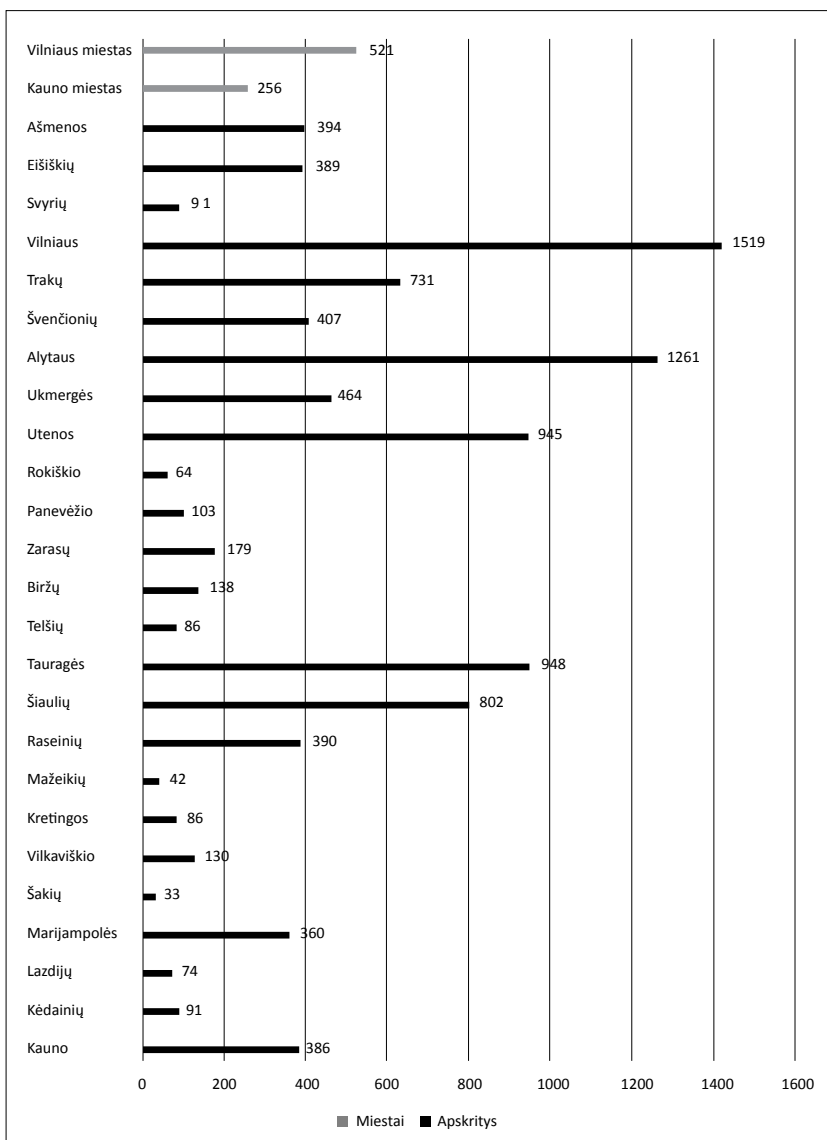

3 pav. Dėmėtosios šiltinės atvejų skaičius 1941 m. gruodžio 18 d. – 1944 m. gegužės 27 d.¹³⁷

¹³⁵ Vilniaus apskrities gydytojo 1944 m. vasario 4 d. nuorašas Vyriausiosios sveikatos valdybos generaliniam direktoriui dėl kovos su epidemijomis Vilniaus krašte, ten pat, ap. 3, b. 330, l. 406.

¹³⁶ Ten pat, l. 406.

¹³⁷ Sudaryta pagal: ten pat, f. R–1444, ap. 1, b. 14, l. 52; V. J u š k y s, min. veik., p. 294, 335; LCVA, f. R–627, ap. 1, b. 185, l. 282; b. 184, l. 27; b. 285, l. 3; b. 351, l. 545; b. 350, l. 13; b. 349, l. 15.

4 pav. Dėmėtosios šiltinės atvejų 1944 m. gegužės 27 d. skaičius apskrityse bei Vilniaus ir Kauno miestuose¹³⁸.

¹³⁸ Sudaryta pagal: LCVA, f. R-627, ap. 1, b. 349, l. 15.

Greičiausiai susidarė panaši situacija kaip pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui, kai dėmėtoji šiltinė plito 1919–1921 m. laikotarpiu¹³⁹. Norint nustatyti, kada galutinai sustabdytas dėmėtosios šiltinės plitimas, reikėtų tirti pokarį. Ligos plitimą patvirtintų 1946 m. ir vėliau buvęs informacinių leidinių apie apsisaugojimą nuo dėmėtosios šiltinės poreikis¹⁴⁰.

Išvados

Lietuvoje galiojo Reicho ministerijos Rytų okupuotiems kraštams saugojimosi nuo dėmėtosios šiltinės prevencijos politika, taikyta visame Ostlande ir Ukrainoje, kuria siekta sukontroliuoti dėmėtosios šiltinės plitimą ir taip nuo šios ligos apsaugoti Vermachtą. Už sveikatos apsaugą atsakingiems lietuvių pareigūnams buvo svarbi krašto gyventojų sveikatos būklė, taigi sustabdyti dėmėtosios šiltinės plitimą buvo bendras interesas.

Vokiečių okupacijos metais nuo 1941 m. lapkričio pradžios dėmėtosios šiltinės epidemija kilo dėl vokiečių vykdytos politikos atkeltų sovietų karo belaisvių, gyvenusių antisanitarinėmis sąlygomis, kontaktų su vietos gyventojais bei iki Antrojo pasaulinio karo Lietuvoje buvusių antisanitarinių sąlygų. Pirmasis dėmėtosios šiltinės etapas truko nuo 1941 m. lapkričio 1 d. iki 1942 m. balandžio 1 d. (be Ašmenos, Svyrių, Eišiškių apskričių), kai Vyriausioji sveikatos valdyba registravo 3639 atvejus. Didžiausias sergamumas buvo Alytaus apskrityje, kurioje ir prieškarui atvejų skaičius buvo didesnis lyginant su dauguma Lietuvos apskričių. Atvejų skaičiui įtaką darė ne tik kontaktai su karo belaisviais, bet ir iki vokiečių okupacijos buvusios sanitarinės problemos.

Lietuvoje dėmėtosios šiltinės epidemija plito dviem etapais. Pirmasis truko nuo 1941 m. lapkričio iki 1942 m. balandžio. Po to, nors ligos atvejų vis pasitaikydavo, sulėtėjo užsikrėtimo tempas. Antrasis etapas prasidėjo 1944 m. sausį, kai dėmėtosios šiltinės epidemija atsinaujino dėl civilių iš Sovietų Sąjungos evakuacijos. Jų buvo labai daug, transportavimo tempas per intensyvus, kad lietuvių medicinos personalas ir kiti atsakingi pareigūnai suspėtų laiku efektyviai atlikti dezinfekciją–dezinsekciją, todėl evakuotus civilius išdalinus ūkininkams, dėmėtoji šiltinė atsinaujino.

Per antrąjį dėmėtosios šiltinės etapą registruota daugiau atvejų nei per pirmąjį. Nuo 1944 m. sausio 3 d. iki 1944 m. gegužės 27 d. fiksuoti net 5462 nauji atvejai. Iš viso nuo epidemijos pradžios Lietuvoje 1941 m. lapkritį iki 1944 m. gegužės 27 d. oficialiai

¹³⁹ Iškarpos iš įvairių laikraščių apie utėles, blusas, blakes ir kitus užkrečiamų ligų platintojus: *Lietuvos ūkininkas*, 1927 m. birželio 26 d., nr. 25; *Sveikata*, 1927 m., nr. 4, LMAVB RS, f. 95 (JE)–302, l. 16

¹⁴⁰ I. B u j a k a s, *Dėmėtoji šiltinė*, Vilnius, 1946; to paties, *Dėmėtoji šiltinė*, Vilnius, 1947; to paties, *Dėmėtoji šiltinė*, Vilnius, 1949; L. J o m i n i e n ė, *Būkime svarūs*, Vilnius, 1963.

registruota 10 890 dėmėtosis šiltinės atvejų. Per antrąjį dėmėtosis šiltinės etapą daugiausia atvejų buvo Vilniaus (1519) ir Alytaus (1261) apskrityse. Taip pat reikia pastebėti, jog oficialioji statistika greičiausiai neatspindėjo visų ligos atvejų. Realus vokiečių okupacijos metu buvęs dėmėtosis šiltinės atvejų skaičius buvo kur kas didesnis (galbūt dvigubai ar daugiau). Labiausiai tikėtina, kad kitaip nei pirmasis, antrasis dėmėtosis šiltinės etapas buvo sustabdytas ne vokiečių okupacijos pabaigoje, bet antrosios sovietinės okupacijos metu.

Vokiečių pareigūnų įsakai prisidėjo prie bendro prevencinių priemonių organizavimo ir dėmėtosis šiltinės stabdymo, ypač įvedus masinius karantinus. Per antrąjį dėmėtosis šiltinės protrūkį vokiečių politikos įtaka buvo nežymi, pagrindiniai prevencinių priemonių iniciatoriai buvo lietuvių pareigūnai. Dažnai gyventojai nustatytoms lietuvių ir vokiečių prevencinėms taisyklėms nepakludavo, todėl dėmėtoji šiltinė plito intensyviau.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

ALEKNA, Jurgis; AMBRAZIEJŪTĖ-STEPONAITIENĖ, Agnietė; CIPLIAUSKAS, Juozas; JUŠKYS, Vytautas; MARCINKUS, J.; MATULEVIČIUS, Andrius; MATULIONIS, Balys; STANČIUS, P.; VAIČIŪNAS, Viktoras; ŽEMGULYS, Juozas. *Žmonių gydymas namie*. Kaunas: Žemės ūkio rūmai, 1933.

AMBRAZIEJŪTĖ-STEPONAITIENĖ, Agnietė. *Limpamosios ligos*. Kaunas: Krašto apsaugos ministerijos Literatūros skyrius, 1919.

Amtsblatt des Generalkommissars in Kauen, 1941, 1942.

BRIZGYS, Vincentas. *Katalikų bažnyčia Lietuvoje 1940–1944 metais*. Chicago: Draugas, 1977.

BUJAKAS, Ignas. *Dėmėtoji šiltinė*. Kaunas: Kauno sanitarinio švietimo namai, 1946.

BUJAKAS, Ignas. *Dėmėtoji šiltinė*. Vilnius: Respublikiniai sanitarinio švietimo namai, 1947.

BUJAKAS, Ignas. *Dėmėtoji šiltinė*. Kaunas–Vilnius: Respublikiniai sanitarinio švietimo namai, 1949.

Dabartis, 1918.

DOGELIS, Povilas. *Kas pergyventa: 1930–1949 metų dienoraštis*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2017.

I laisvę, 1941, 1942.

JOMINIENĖ, L., *Būkime švarūs*. Vilnius: Respublikiniai sanitarinio švietimo namai, 1963.

KRUK, Herman. *Paskutinės Lietuvos Jeruzalės dienos: Vilniaus geto ir stovyklų kronikos 1939–1944*. Sud. B. Harshav. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2004.

KVIKLYS, Vladas. *Kas kiekvienam žinotina apie dėmėtąją šiltinę?* Vilnius, 1941.

Lietuviškoji medicina, 1942, 1943.

Lietuvių kalendorius 1943 metams. Kaunas, 1943.

MAŠIOTAITĖ-URBŠIENĖ, Marija. *Sveikatos priežiūra vokiečių okupuotoje Lietuvoje Didžiojo karo metu; Susisiekimai, paštas ir pasai Lietuvoje Didžiojo karo metu*. Kaunas: Spindulys, 1940.

Masinės žudynės Lietuvoje: dokumentų rinkinys, d. 1, 1965.

ŠOPAUSKAS, Jonas. *Ligotumas Lietuvoje mirties priežasčių ir apkrečiamų ligų registracijos duomenimis*. Kaunas: Spindulys, 1939.

The Science News-letter, 1944.

VILEIŠIS, Antanas. *Limpamosios ligos ir kaip nuo jų išsisaugoti?* Kaunas: Šv. Kazimiero draugijos leidinys, 1915.

Vyriausiosios sveikatos valdybos žinios, 1943.

BAYNE-JONES, Stanhope. Commentary on typhus control in World War II. *Yale Journal of Biology and Medicine*, 1950, (22).

BUBNYS, Arūnas. *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998.

DIECKMANN, Christoph. *Deutsche Besatzungspolitik in Litauen, 1941–1944*. Bd. II. Göttingen: Wallstein, 2011.

DIECKMANN, Christoph; TOLEIKIS, Vytautas; ZIZAS, Rimantas. *Karo belaisvių ir civilių gyventojų žudynės Lietuvoje, 1941–1944 / Murders of Prisoners of War and of Civilian Population in Lithuania, 1941–1944*. Vilnius: Margi raštai, 2005.

JANKEVIČIŪTĖ, Giedrė; LAUČKAITĖ-SURGAILIENĖ, Laima. *Okupacijos realijos: Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų Lietuvos plakatai / The Reality of Occupation: Posters in Lithuania During World War I and World War II*. Vilnius: Vilniaus grafikos meno centras, 2014.

KAIRIŪKŠTYTĖ, Nastazija. Vokiečių atvežti rusai Lietuvoje II pasaulinio karo ir pokario metais. *Lietuvos istorijos metraštis. 1992, 1994*.

LAUKAITYTĖ, Regina. *Lietuvos Bažnyčios vokiečių okupacijos metais (1941–1944)*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2010.

LUGAVOJUS, Mantvydas. Kasdienis gyvenimas Kaune vokiečių okupacijos metais (1941–1944): būstas, maistas ir pramogos. *Kauno istorijos metraštis*, 2016, Nr. 16.

Medicinos enciklopedija. T. 1. Vilnius: Valstybinė enciklopedijų leidykla, 1991.

MEGAW, J. W. D. Louse-borne typhus fever. *British Medical Journal*, October 3, 1942.

MEŠKAUSKAS, Juozas. *Lietuvos medicinos istorija: medicinos mokslas, gyventojų medicininio ir socialinio aprūpinimo istorinė ir dokumentinė apžvalga*. Chicago, Ill: Pasaulio lietuvių gydytojų sąjunga, 1987.

MIEŽUTAVIČIŪTĖ, Vitalija Janina. *Vilniaus medicinos draugija ir jos kova su infekcinėmis ligomis (1805–1939): mokomoji knygelė studentams*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2001.

SNYDER, John C. Typhus fever in the Second World War. *California medicine*, 1947, Vol. 66, No. 1.

STAPLETON, Darwin H. A lost chapter in the early history of DDT: the development of anti-typhus technologies by the Rockefeller foundation's louse laboratory. *Technology and Culture*, 2005, Vol. 46, No. 3.

STREIKUS, Arūnas. Lietuvos Katalikų Bažnyčia 1940–1990 m. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 12, 1998.

WEINDLING, Paul. Between bacteriology and virology: the development of typhus vaccines between the First and Second World Wars. *History and Philosophy of the Life Sciences*, Vol. 17, No. 1, 1995.

WHEELER, Charles M. Control of typhus in Italy 1943–1944 by use of DDT. *American Journal of Public Health and the Nations Health*, 1946, vol. 36.

ZDRODOVSKII, Pavel F. (*Exanthematous Typhus Fever and Brill's Disease (Etiology, Pathology, Epidemiology and Prevention)*), no. DA–I–8711, Department of the army Washington DC, 1966.

ZEMLEVIČIŪTĖ, Palmira. Medicinos terminija prieš 100 metų. *Terminologija*, 2018, Nr. 25.

ZINSSER, Hans. *Rats, Lice and History: Being a Study in Biography, which, after Twelve Preliminary Chapters Indispensable for the Preparation of the Lay Reader, Deals with the Life History of Typhus Fever*. New York: Bantam Books, 1960.

THE TYPHUS EPIDEMIC IN LITHUANIA DURING THE SECOND WORLD WAR (1941–1944)

Summary

MANTAS ŠIKŠNIANAS

The article analyses the course of and the reasons for the typhus epidemic in Lithuania in 1941–1944. German officials viewed the prevention of typhus, both in Lithuania and in other occupied territories, as one of the key sanitary tasks in taking care of the Wehrmacht. Lithuanian health professionals worked hard to ensure the proper health protection of the local population. The issue of reducing typhus in Lithuania was relevant even before the Second World War.

The first stage in the epidemic of typhus during the German occupation started in 1941, as a result of the German policy towards Soviet prisoners of war who were kept in insanitary conditions. Contacts between prisoners of war and the local population led to a rapid increase in the number of cases of the infectious disease. Its spread was accelerated by the insanitary conditions that were common in Lithuania prior to the Second World War. After the first stage of the epidemic, which lasted roughly from November 1941 to April 1942, a second outbreak of typhus occurred in January 1944, and was mostly related to the large-scale evacuation of Soviet civilians to Lithuania and their settling on farms around the country.

Both German officials and Lithuanian medics applied different preventive measures to reduce the number of typhus cases. The Germans imposed a mass quarantine, closed many public spaces, and even isolated entire settlements. However, these measures did not always work, as people often failed to obey instructions, leading to the occurrence of new cases.

Gauta 2020 m. gruodžio mėn.

Priimta 2021 m. sausio mėn.

Mantas Šikšnias – Lietuvos istorijos instituto XX amžiaus istorijos skyriaus doktorantas.
Moksliniai interesai: socialinė Antrojo pasaulinio karo istorija.

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Tilto g. 17, Vilnius, LT-01101

El. paštas: mantas.siksnyanas@gmail.com